

– EST. 1991 –

Batthyány Lajos

ALAPÍTVÁNY

Balogh Gergő:

A magyar irodalmi modernség négy stratégiája – A polgári, az esztétista, az avantgárd és a nemzeti-konzervatív irodalomszemléletről

Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram 2020/2021

BLA_katedra

1. Programok és folyóiratok

A folyóiratok első oldalain programokat olvashatunk, viszont az irodalmi program szinte kivétel nélkül folyóiratok segítségével igyekszik érvényesülést szerezni. A folyóiratoknak is tipikus életjelenségei vannak. Programmatikusan indul és addig éli heroikus hőskorát, ameddig alapítói fejlődőben vannak és a kitűzött célok megvalósításáért küzdenek. Amint a vezérgondolat lassan beteljesedik vagy elhomályosodik, vagy amint az első ösztönzések, melyek a folyóiratot életre hívták, kiapadnak, elkövetkezik a folyóirat második, csendesebb életkora. Ennek jellegzetes tünete a nostalgia: a folyóirat kezdi önmagát historizálni, leírja kezdetének és első sikerének történetét, emlékszámokat és emlékbeszédeket ad ki és a legszívesebben megint elülről kezdené pályafutását.¹

A folyóiratok életciklusának Thienemann Tivadar által 1930-ban adott, némileg ironikus leírása a „programm” feltűnése és végső kimerülése közötti átmenet mozgásának megjelenítésére épül. Thienemann „programm”-ja a folyóiratok viszonyában elválaszthatatlan a közvetítését lehetővé tévő mediális feltételrendszertől, de nem redukálható annak hatókörére. A programok ugyan folyóiratokban válnak olvashatóvá, ám ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy csupán a folyóiratok programjaiként lennének megragadhatók. A program közvetítőközege a folyóirat, azonban eredendő működési elveit nem ez, hanem az az irodalmi szerveződés határozza meg, amely a programot első ízben létesíti (és amelynek ágensei a későbbiekben „a kitűzött célok megvalósításáért küzdenek”). A program létesítésének e művelete – ha úgy tetszik, Walter Benjamin perspektívájából a „jogtételező” (*rechtsetzend*) erőszak² – ugyanakkor önmagában még nem lehet képes azokat a feltételeket is előállítani, amelyek a program fennmaradásához és érvényesüléséhez szükségesek. A programok, bár megelőzik az intézményes közvetítés formáit, az esetek döntő többségében ráutaltak azokra (elképzeltető egyáltalán más eset?), és mint ilyenek, kénytelenek betagozódni azok struktúráiba önnön fennmaradásuk és érvényre juttatásuk érdekében – Benjamin felől nézve ez a „jogfenntartó” erőszak terepe. A folyóirat az

¹ THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Danubia, Pécs, 1931, 245–246.

² „Az erőszak mint eszköz mindig vagy jogteremtő, vagy jogfenntartó.” Walter BENJAMIN, Az erőszak kritikájáról, ford. BENCE György = Uő., *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*, vál. RADNÓTI Sándor, Magyar Helikon, 1980, 40. Walter BENJAMIN, Zur Kritik der Gewalt = Uő., *Gesammelte Schriften. II/1.*, szerk. Rolf TIEDEMANN – Hermann SCHWEPPEHÄUSER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991, 190.

a zóna, amelyben a létesülés és a konzerválás, az intézmény előtti és az intézményes egymásba fonódik, és megkülönböztethetetlené válik. Ekként benne bizonyos fokig felcserélhetővé válnak egymással a programot magát is létre hívó hatóerők (egy egyén vagy csoport irodalomszemléleti pozíciója és ennek reprezentációja mint cselekvési *programm*, *előírás*), valamint a program végrehajtását lehetővé tévő és éppen emiatt a kibontakozását végső soron megszabó, irányító közvetítőközeg. A folyóirat létesülése ennek értelmében egy második, az elsőt felülíró, kikezdő eredet létesülése is. Ezért válik a „programm” története a folyóiratokévé („A folyóiratoknak is tipikus életjelenségei vannak.”). A program végrehajtása a program intézményesülésének pillanatától a folyóirat életciklusába csatornázódik: a folyóirat úgymond emlékezik a benne ható programra, de nem értelmezhető annak megtestesüléseként.

Thienemann leírása szerint a folyóiratok életciklusa a „heroikus hőskor”, továbbá a vezérgondolat beteljesedésével (a médium és a program egyé válásával) vagy elhomályosulásával (a program médium általi eltöröltetésével) jelentkező második, kontemplatív – a folyóirat története felett szemlélődő – korszak kettősében azonosítható. Ez utóbbi az indulás aktusára emlékezve „legszívesebben” újralétesítené a meglévő intézményt, vagyis lerombolná azt, méghozzá éppen azért, mert önnön tekintetének történeti tárgyává válva a kezdet (vagy második eredet) nosztalgiája keríti a hatalmába. Amennyiben a folyóirat mint intézmény eredete felülírja a programét mint cselekvési modellét, a folyóirat történeti önszemlélete nem a program, hanem a folyóirat intézményes kibontakozásának történeteként válik érzékelhetővé, ami azt is jelenti, a folyóiraton eluralkodó nosztalgia elvi szinten is gátat vet a program további hatásának, hiszen felfüggeszti a program újradefiniálásának (beteljesedés) vagy újralétesülésének (elhomályosulás) műveleteit, tehát a folyóiratot működtető hatóerő potenciális újjáteremtését. Fontos észrevenni, hogy a folyóirat, amely újrakezdené saját történetét, a jogteremtő erőszaknak a jogfenntartó erőszakba való becsatornázását ismételné el, vagyis az intézmény születésének azon pillanatát, amely a folyóirat történetének motorjául szolgáló programot erodálni kezdte. A jogfenntartó erőszak eminens formájaként azonosítható folyóirat történeti önszemlélete, emlékezeti teljesítménye következtében tehát teljes mértékben elveszíti kapcsolatát a programmal, annak – a valójában *feledő* emlékezés mozzanata révén bekövetkező – végső felbomlását is okozva ezzel. A folyóiratok világa innen nézve a program érvényre jutásának lehetőségfeltétele és felszámolója, a létesülés és a felbomlás körforgásának területe.³

³ Vö. Gergő BALOGH, *Afformative, Afformance, Afformativity. The Critique of Performativity in Werner Hamacher's works*, Litteraria Pragensia, Vol. 30. (60), 48–75. A tanulmány egy rövidebb változata: BALOGH Gergő, *Afformatív. A performativitás kritikája Werner Hamacher munkásságában*, Alföld, 2019/6., 72–89.

A fentiek arra mutathatnak rá, hogy a közösségi cselekvés médiumaként értelmezhető modern folyóiratok és a bennük megfogalmazott programok milyen bonyolult, korántsem egyértelmű viszonyban állnak egymással. A folyóiratok programja nem azonos a folyóiratok intézményével, ugyanakkor a folyóiratok története a programok megvalósulásának vagy meg nem valósulásának történeteként is értelmezhető. A folyóirat egy program lefutásának médiuma, de nem a program megtestesülése. Az előbbiekből következik, hogy a folyóiratok – az intézmények – mindig lehetséges arculatváltása anomáliákat okozhat program és médium viszonyában. A program természetesen képes lehet részlegesen megváltozni, módosulni, azonban csakis bizonyos elemeinek történeti léptékben is tetten érhető azonossága – például az esztétikai önelvűség értéke a Nyugat esetében Ignostól Babitsig – biztosíthatja a folyóirat-identitás alapstruktúrájának, vagyis a létesülés és a fenntartás egymásra vonatkozásának belső egységét. Ha megbomlik a program és az intézmény e szerkezete (például politikai páfordulás következtében), és ennek következtében a program történeti változatai között áthidalhatatlan szakadék keletkezik, e szakadás perspektívájából már nem ugyanarról a folyóiratról beszélünk, vagy másként: csak névleg (vagyis intézményi szinten) beszélhetünk ugyanarról. A magyar irodalmi modernség legtöbb irodalmi folyóirata – jellemzően pénzügyi okok miatt – ugyanakkor nem bizonyult elég hosszú életűnek ahhoz, hogy effajta jelenségekről adjon számot.

A honi modernség szerkezetében a gazdag és szerteágazó folyóirat-kultúra következtében a program- és intézménylétesülés – nem pedig a második eredet – struktúramozzanata dominál, amely mozzanat döntően irodalomszemléleti, politikai és nemzedéki alapon is megkülönböztette az újonnan színre lépő, folyóiratok körül csoportosuló társaságokat, mozgalmakat az irodalmi tér többi ágensétől. A modern irodalmi folyóiratok programnyilatkozatainak vizsgálata tehát a magyar irodalmi modernség többdimenziós történeti differenciálódásához biztosít hozzáférést. *A modern irodalmi tudat szempontjából a különböző programok reprezentációja és ezek egymáshoz való viszonya a modern irodalomszemlélet különböző formáival és ezek dinamikus, konfliktusokkal terhelt rendszerével szembesíthet.* Ahogy Margócsy István megállapítja, a „folyóiratok nem egy utópikusan elképzelt egységes és homogén nemzeti irodalom képzetével operálnak [...], hanem mindig új látószöveget kívánnak felállítani és érvényesíteni az irodalom terén – funkciójuk ezért lehet oly megtermékenyítő (bizonyos irodalomszemléletek számára pedig olyannyira kárhóztatható). A folyóiratnak szükségszerű létformája tehát a vita [...], hiszen már azáltal, hogy sajátos keretben mutatja fel a neki tetsző képet az irodalomról, más látószögekkel és keretekkel szembe kell,

hogy kerüljön [...]”⁴ A programok innen nézve az irodalmi modernség inherens diszkurzív tagolódásáról, vagyis a modernség egymással versengő koncepcióiról tanúskodnak. Nem arról tehát, ami a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben intézményes szinten ilyen-olyan okok és véletlenek közbejátszásával végül megvalósult, hanem arról, ami egyáltalán elgondolható.

2. Az irodalmi modernség versengő koncepciói

Mivel a fentiek értelmében a magyar irodalmi modernség szemléleti pozíciót strukturális helyekként értelmezem, ahelyett, hogy mintegy katalógusszerűen az irodalmi termelés összes szereplőjét végigtekintném,⁵ itt az 1894-től futó Uj Időkre, a Nyugat legfontosabb közvetlen előzményére,⁶ vagyis az 1905-ben elinduló, szintén Osvát Ernő által szerkesztett Figyelőre – mely lényegében már az 1908-ban elinduló legendás folyóirat pozícióját is megteremtette (ez az oka annak, hogy a Nyugat Ignotus-féle programjáról⁷ itt nem lesz szó – már csak azért sem,

⁴ MARGÓCSY István, *A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban*, 2000, 2016/1., 80. Lásd még ehhez: 83–84.

⁵ Ezért lásd: BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Wolters Kluwer, Budapest, 2016. Különösen: 300–309; 368–374.

⁶ PÓK Lajos, *A Nyugat előzményei. Négy folyóirat*, Irodalomtörténet, 1957/3., 285–303. Különösen: 293–297.

⁷ „Kelet népe – s e perctől fogva nem idegen. Az idegen ám ne tudja, hogy miért csügg ez a maréknyi nép az életen. [...] A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen. Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja; megrontóihoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. Lehet, hogy amit érte tesznek, fitymálja, s maga is vak az iránt, ami kebeléből sarjad. Lehet állhatatlan, lehet jó sorban elkapott, bal szerencsében ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől. Vigyázzon arra, hogy meg ne szólják, értesse meg, amit csak maga ért, s amit magának nem kíván, ne tegye felebarátjának. De ahhoz, hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit teremt, legyen bár másodrendű, hacsak a legtöbb, amit tud és megbecsüli, mert ő teremtette. Érjen el többet vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és idegen ne legyen semmitől. A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek a felese, annak a történelemnek az alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinységben tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik. A szeretetnek sok módja van, s egyet sem szabad fitymálnia; fia pedig mentül kevesebb van, annál több iránt kell türelmesnek lennie. Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégis csak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagy világon más nincsen számára, ez a nagyvilág mégis csak az önnön biztonsága órálló helye gyanánt védje és bátyázza körül. A Csaba útja az égen írt utat honfoglaló kelet népének. S így van megírva, hogy égen és földön, tudásban, szépségben és munkában mindenütt honfoglaló legyen kelet népe.” IGNOTUS, *Kelet népe*, Nyugat, 1908/1., 3. Hasonló okokból nem lesz részletesebben szó A Toll és a Szép Szó programjáról sem: „Az élet, események alakulása, a *valóság* nagy mozdírája nem szokott programot adni, – az élet nem jósol és nem ígér és nem igazol és nem vállal semmit – az élet él és cselekszik. / Akik ezt a folyóiratot csinálják, az élet krónikásai akarnak lenni, de életnek nemcsak azt látják, hiszik és vallják, ami odakint, a valóságban, hanem azt is, ami bent a szívből és értelemből történik. / Programot tehát ennyit adunk csak: néhány nevet. Az író neve, úgy érezzük, nem pusztán tulajdonnév – jelkép az, – az örök vállalkozás tengerében, mint a kaleidoszkóp hármastükre, hanem változatlan, mert mindig megújuló lehetőségét jelenti az ember megváltásának – hitet és hűséget a szépség és jóság és igazság szentháromságában. // »A Toll« szépirodalmi és kritikai hetilap munkatársai: Bálint Imre, Bárdos Artur, Dénes Zsófia, Egyed Zoltán, Hevesy Andor (Páris), Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Krudý Gyula, Lakatos László, Lázár Miklós, Márai Sándor, Relle Pál, Sárközi György, Somlyó Zoltán, Szász Zoltán, Szép Ernő, Szini Gyula, Zilahy Lajos, Zsolt Béla.” [Sz. N.], [Cím nélkül], A Toll, 1929/1., 23. „A

mert Osvát maga a két folyóiratot összekötő kapocs) –, az 1915-ben feltűnő avantgárd folyóiratra, A Tetre, valamint az 1923-tól megjelenő, a Nyugatnak tulajdonított esztétikai pozícióval még címe által is szembehelyezkedő Napkeletre, pontosabban ezek programjaira⁸ szűkítem a vizsgálat fókuszát.⁹ Az így kibontakozó körkép a magyar irodalmi modernség négy nagy stratégiáját, vagyis a polgári, az esztéta, az avantgárd és a nemzeti-konzervatív irodalmi gondolkodás pozícióit vázolja fel.

2. 1. Az Uj Idők

A Herczeg Ferenc szerkesztésében megjelenő Uj Idők programnyilatkozatában nem csupán a megcélzott olvasóközönséget jelöli ki, hanem a nekik szánt, direkt a számukra előállított – feltételezett igényeikre felelő – tartalmak általános körét és funkcióját is:

A magyar családhoz fordulunk kérésünkkel, hogy adjon helyet asztalánál, ha felismerte bennünk bizalmas jóbarátját. Szórakoztatni és gyönyörködtetni akarjuk önöket irással és képekkel, a melyekhez az anyagot első sorban abból a világból meritjük, a mely önöket leginkább érdekli: a magyar társasélet világából. [...] A magyar család is új időket él, a mióta arra a feladatra vállalkozott, hogy magyar társaséletet szervezzon. Ezt a feladatát csak úgy teljesítheti, ha a régi időkből

TOLL a haladó magyar értelmiségé / PROGRAMJA: / A kritikának jogaiba való visszahelyezése, / a háború után összekuszált fogalmak tisztázása, / a magyar szellemi közvélemény felfrissítése / a legjobb magyar írók, költők, művészek és újságírók közreműködésével.” [SZ. N.], [Cím nélkül], A Toll, 1929/4., 23. „»Szép szó« magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvet* jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásrautaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.” JÓZSEF Attila, Szerkesztői üzenet = JÓZSEF Attila *Összes tanulmánya és cikke. 1930–1937. II.*, szerk. TVERDOTA György – VERES András, s. a. r. SÁRKÖZI Éva, József Attila Társaság – L’Harmattan, Budapest, 2018, 1061–1062.

⁸ A magyar folyóiratok programjainak és tág értelemben vett programcikkeinek – nem mindig megbízható – forráskiadásáért lásd: *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*, vál., a folyóirat-ismertetéseket és a jegyzeteket készítette KÓKAY György – OLTVÁNYI Ambrus – VARGHA Kálmán, Gondolat, Budapest, 1977.

⁹ Habár jelentősége messzemenően indokolná, A Hét itt nem kerül a vizsgálódás körébe, mivel indulása környékén nem tett közzé – szerkesztői–főmunkatársi autoritással bíró – programot. Csupán 1899-ben jelentkezett, méghozzá egy alapvetően retrospektív irányultságú önreprezentációval: KISS József, *Krónika II. Egy lapról, egy évfordulóról és egy szerkesztőről*, A Hét, 1899. december 24., 845–846. A lap irodalomtörténeti szerepéhez lásd: JUHÁSZ Ferencné, *Az irodalomszemlélet változásáról a századfordulón. A Hét 1890–1905*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1969/5, 566–577. Juhász Ferencné egyébként Alexander Bernát *Irodalmi bajok* című cikkét (1890. január 5., 11–13.) nevezi „programnak tekinthető” munkának. *Uo.*, 567. Azt, hogy ez mennyire nem egyértelmű, jelezheti, hogy kicsivel később már arról szól, hogy A Hét programja „az 1890-es évek végére már világosan kialakul”. *Uo.*, 568.

öröklött nemzeti tőkét, faji sajátosságait, hagyományait, hajlamait és tehetségeit teljesen beleilleszti az *új idők* modern keretébe és alapjává teszi a speciális magyar műveltségnek. Az igazi, az élő irodalom és művészet részint vezeti, részint követi ezt az átalakulást. / Mi, mint ujság, ezt az irodalmat és ezt a művészetet akarjuk ápolni és olvasóinkkal megismertetni, olyan formában, hogy ne jusson eszébe senkinek irigyelni azokat a külföldi irodalmakat, a melyek egy régi, megállapodott – és nekünk idegen világ életével foglalkoznak. / Nem ígérünk sokat, de egy ígretünket meg fogjuk tartani: az *Uj Idők*, ha megnyerte az önök barátságát, sohasem fogja megsérteni a társasélet legelső szabályát és nem fogja önöket untatni soha.¹⁰

A fenti programból három csomópont rajzolódik ki különösen élesen: a család (amihez a szülőknél és gyermekeken túl ekkor a személyzet is hozzátartozhat),¹¹ a társasélet¹² és a megváltozott társadalmi-kulturális körülmények összessége, vagyis a társadalmi modernitás gyorsuló ütemű kibontakozása. Az *Uj Idők* arculatát és karakterét eszerint ezek összjátéka, megváltozott viszonyai határozzák meg. Ez azt is jelenti, hogy a lap az individuum helyzetének modern átértékelődése helyett a családot érintő elmozdulásokat helyezi a középpontba, vagyis implicit módon nem az egyént, hanem a családi életközösséget határozza meg a társadalom alapegységeként. A családnak mint ilyennek azért módosultak a lehetőségei, mert lét- és életmódjában a közelmúltban alapvető változások álltak be: társasági életet kezdett el szervezni és élni. A társasélet – társadalmi (hierarchia) és kulturális (a társas viselkedés etikettje)¹³ konvenciókat egyaránt létesítő/elismétlő – szervezése a polgári társadalom kiépítésének egy módja.¹⁴

¹⁰ HERCZEG Ferenc, *Az olvasóhoz*, *Uj Idők*, 1894/1. (december 16.), 1.

¹¹ „CSALÁD, (1), (csal-ád) fn. tt. *család*-ot. Régebben gyakran egyjelentésűnek vétetett a *cseléd* szóval. 1) Legtágabban ért. egy vérséghez s atyafiságba tartozó személyek öszevege. [...] 2) Szűkebb ért. egy apa és anya alatt élő gyermekek, a hozzájuk tartozó háznéppel, cselédséggel együtt. 3) Legsorosb ért. szülék és gyermekeik együtt véve.” *A magyar nyelv szótára. I. kötet*, szerk. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, Athenaeum, Budapest, 1874, 868.

¹² „TÁRSASÉLET, (társas-élet) ösz. fn. Élet, melyet valaki társaságban tölt. Különösen családi és társadalmi élet.” *A magyar nyelv szótára. 6. kötet*, szerk. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, Athenaeum, Budapest, 1874, 121.

¹³ A lap 1930-ban előfizetőinek még egy illemkódexet is adományoz: *Az Uj Idők Illemkódexe. Ilse Meister könyvének felhasználásával és az Uj Idők munkatársainak közreműködésével*, szerk. A szerkesztői üzenetek rovatvezetője, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1930.

¹⁴ Az 1892-ben induló Magyar Géniusz ezzel szemben leginkább az arisztokráciát szólította meg: „Ez alkalommal is legelső kérésünk a közönséghez: fogadja rokonszenvesen, szeretettel ezt az új vállalatot, mely ezúttal teszi meg első lépéseit ama magasztos cél felé, melyet maga elé kitűzött. [...] A magyar géniusznak, a diadalmasan terjedő magyar szellemnek akarunk szolgálatába lépni. Magyar szellemet akarunk társadalmunk minden rétegében, irodalmunk minden árnyalatában, művészetünk minden alkotásában. / Ez a mi programmunk, ez a mi jelszavunk,

Rendkívül lényeges kitétel azonban, hogy a polgári társadalmat működtető elveknek nemzetieknek kell lenniük, vagyis a polgárság gyakorlatainak kiterjesztése nem alapulhat külföldről importált mintákon. A Magyarországon kiépülő, léptéket váltó polgári kultúra, mint a program hangsúlyozza, a magyarság „öröklött nemzeti tőkáját, faji sajátosságait, hagyományait, hajlamait és tehetségeit teljesen beleilleszti az *új idők* modern keretébe és alapjává teszi a speciális magyar műveltségnek”. Az öröklött értékek – a magyar népszellem diszpozíciója és hagyományai – nélkül tehát nem képzelhető el új, modern szemlélet. A modernizáció innen nézve történeti integrációs folyamat, amely a megismerés egyes, meghatározott múltbéli formáit és ezek lehetőségfeltételeit a világ átalakuló rendjének viszonyában alkalmazza, ennek kereteibe illeszti. Az így létrejövő ötvözet egy, a múlt irányába nyitott, ám azt a jelenhez való hozzáférés imperatívuszának alárendelő alakzatként válik elgondolhatóvá. A modernitásban átalakuló műveltségszerkezet Herczeg programja szerint tehát semmi esetre sem tekinthet el („a feladatát csak úgy teljesítheti”) attól, ami adódik. A modern mint ilyen nem a régít meghaladó, a minden ízében új és eredeti jelölője. A modernitás ebben az összefüggésrendszerben nem más, mint az a korszak, amely saját hozzáférhetőségének megteremtése érdekében újrakonfigurálja a nemzeti sajátosságokként felismert attribútumok körét a jelen viszonyában. Az új eszerint nem törli el a régít, sőt az előbbit épp ez utóbbi teszi önálló korszakként felismerhetővé, mivel a modern korban az öröklött válaszok már nem alkalmazhatók minden további nélkül a lehetséges élethelyzetekre. A polgárság társadalmi önszerveződését éppen ezért kell hogy új felhajtóerő irányítsa.

A folyóirat – a program szép antropomorfizmusával, mely az Uj Időket magát is a társasélet egy ágensévé avatja: – asztalhoz engedése egy olyan intim, familiáris-baráti viszony kialakítását jelenti, amelynek következtében a család élete e felhajtóerő által vezetett életközösséggé válik. A család ekkor dialogikus viszonyba lép a lappal: ahhoz, hogy asztalhoz engedje, fel kell benne ismernie a „*bizalmas jóbarátját*” (Kiemelés – B. G.), vagyis már eleve a kor által kondicionált kérdésekkel kell az Uj Idők felé közelítenie. A program implicit belátásai

ez a mi törekvésünk. Ennek akarunk kifejezést adni lapunkban, melyet nem komolykodó nagyképűséggel fogunk összeállítani, de fiatal, pezsgő életet akarunk látni hasábjain. A magyar irodalom és művészet legkiválóbb bajnokai sorakoztak mellénk, hogy ebben a törekvésünkben támogassanak bennünket, s mi büszkék vagyunk erre a támogatásra, mert ez a mellett bizonyít, hogy céljaink és törekvéseink visszhangra találtak legjobbaink lelkében. [...] Magas irodalmi nívőn álló tartalom, műbecsrel bíró illusztrációk, de különösen az actualis események gondos feldolgozása lesz zszurnalisztikai feladatunk. [...] A modern technika minden vívmányának felhasználásával iparkodni fogunk minél tökéletesebb illusztrációkat közölni. Olvasóink tapasztalni fogják, hogy a legnagyobb költségektől sem riadunk vissza, hogy előfizetőinknek igazán becses műveket nyújthassunk. Arisztokráciánk körében a MAGYAR GÉNIUSZ-nak már is sok barátja van [...]. Bizalommal tekintünk tehát a művelt magyar olvasóközönség pártolása elé, mert a hozzánk ezrével érkező levelekből látjuk, hogy a közönség vár, óhajt, kíván ilyen lapot, mint a MAGYAR GÉNIUSZ.” HEVESI József – KARCZAG Vilmos, *Tisztelt olvasóinkhoz!*, Magyar Génius, 1892/2., o. n.

szerint modern válaszok tehát már eleve modernnek tekinthető kérdésekre adhatók. A család mint társadalmi alapegység eszerint csakis effajta kérdéseket támasztva válhat képessé a modernitás struktúráiba való intézményes betagozódásra, a tudás befogadására (folyóirat) és újrალétesítésére (társasélet).

Ahogy látható, a társadalmi modernitás az idézett részben mindenekelőtt az irodalmi és képzőművészeti modernséggel („írással és képekkel”) kapcsolódik össze, ez az oka az irodalom kitüntettségének (az Uj Idők, és itt fontos a sorrend, „Szépirodalmi, Művészeti és Társadalmi Képes Hetilap”-ként határozta meg magát). Az irodalom egyszerre irányítója és követője az előbbi folyamatoknak („Az igazi, az élő irodalom és művészet részint vezeti, részint követi ezt az átalakulást.”), vagyis egyszerre értelmezhető egy, a társadalom struktúráit befolyásolni, átalakítani és hozzáférhetővé tenni – sőt, bár ez igencsak idegen a program szellemétől, ellene sem szól semmi: akár kompromittálni – képes erőként, valamint egy, a társadalom már létező állapotát reprezentáló, és ekként azt meg nem bolygató művészeti ágként. A folyóirat, mely az irodalom e kettős természetét szóhoz juttatja, szelektál („ezt az irodalmat és ezt a művészetet”) és közvetít („megismertetni”), ezzel is ápolva és kibontakozásához segítve a nemzeti hagyományokból felhangzó, ám a modern kor kérdéseire válaszokat kínáló irodalom eszményét. Az „igazi, élő”, tehát Magyarországon életteliként felismerhető, a magyar kultúra életösszefüggéseiből megszülető és azokhoz utat kínáló irodalom az Uj Idők programjának tanúsága szerint az előbbieket mellett szórakoztat és gyönyörködtet, de nem untat (az unalom az előbbieket felől nézve a társasélet produktív folyamatainak felszámolója). Az irodalom, amely a modern, a társaséletet tápláló műveltségszerkezet megalapozásában érdekelt, ekként nem csak közvetíti a nemzeti hagyományokat, hiszen az olvasást a szabadidő eltöltésének egy kellemes módjává teszi.

A hagyományközvetítés és az esztétikai élvezet itt feltűnő együttállása biztosítja az élő magyar irodalom színvonalát. Az idegen nyelvű irodalmak ebből a perspektívából nem csupán azért kevésbé – vagy ha a folyóirat célkitűzései sikerülnek („hogyan ne jusson eszébe senkinek irigyelni azokat a külföldi irodalmakat”), egyáltalán nem – irigyelhetők, mert egy olyan világról szólnak, amely, ellentétben a magyarországgal, „rég, megállapodott”, és mint ilyenek, a magyar polgári közönség számára eredendően applikálhatatlanok (erre mutathatnak rá a szövegrész opozíciói: magyar/idegen, dinamikus/statikus, új/régi), hanem azért is, mert a modern magyar irodalom szórakoztató- és esztétikai élvezeti értéke – egy jó, *bizalmas, baráti* társalgás mintájára lekötve a közönség figyelmét – gátat szab az egyéb irányú, Kazinczy-féle nemzetközi tájékozódáskényszer fellépésének.

Herczeg Ferenc Uj Idők-programja az irodalmi modernség egy, a társadalmi modernitással szorosan összefüggő és azzal kölcsönhatásra lépni kész koncepcióját létesíti. A modernség e változata egyszerre mozgósítja a nemzeti hagyományokat mint szemléletformáló és a mű által közvetítendő alapot, valamint az olvasásnak mint szabadidős és ezért értelemszerűen a szabadidő kellemes eltöltéseként felfogott, szórakoztató tevékenységként való elgondolását.¹⁵ Az irodalmi mű ebben az értelmezői keretben a múlt és a jelen, a nemzeti felelősségvállalás és az esztétikai integratív találkozási helye, amely a nemzetépítés egy új korszakának, a polgári kultúra modern újraformálásának, kiszélesítésének és megszilárdításának szolgálatában áll.

2. 2. A Figyelő

A Figyelő programját szerkesztője, Osvát Ernő hirdette meg a lap első számában. Ez a program az Uj Időknél látotthoz képest egy radikálisan különböző nemzeti diszpozíciót tematizál, melynek viszonyában a programtörekvéseknek és az általuk hívott irodalmi kultúrának már első ránézésre is sokkal inkább korrekciós, mint afirmatív szerep jut:

Sehol több tehetség el nem pusztul, mint Magyarországon. És elpusztulnak, nem munka közben, nem lázban, nem az energiájuk halálos tusájában, – elpusztulnak pihenő férfikkal, mielőtt a fejlődés homály-útját elhagynák, nyomtalanul és csak kevesektől észrevéve, mintha csak vázlatoknak születtek volna. Magyarország a Teremtésnek egy ilyen vázlatkönyve; egy gyönyörű, nagy márványhegység, tele reliefekkel, kiugró fejekkel, karokkal, emberrészletekkel à la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket: a körülmények nyomása és valami zsibbasztó varázslat megkötöi őket. És jön az idő, és lépései alatt elkopnak a gyönyörű emberarcok... Az irodalomtörténet az ő csoportemléküket választhatná a maga háttéréül. Mert a mi irodalmunkban oly sokan vannak, akik csak voltak. Száz kezdetet látunk és száz közül egy egész pályát. [...] És milyen tehetségesek a mi kezdőink! Milyen közepszerűek – általában – a mi íróink! Milyen kevésbé érvényesülnek éppen a legtehetségesebbek!¹⁶

¹⁵ A szórakoztató karakter nagyfokú 19. századi előtérbe kerülésére mutat rá: SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Budapest, 2005.

¹⁶ OSVÁT Ernő, *Motívumok = Program és hivatás*, 372–374.

Az idézett szövegrész Magyarországot mesebeli, ám veszélyes tájként jeleníti meg, ahol – a vázlat figurájának implikációi szerint – semmiféle tehetség sem lehet képes kibontakozni, teljessé válni, saját jelenlétének érintettségébe kerülni és ekként a jelenlét totalitásának állapotába jutni. A tehetség kibontakozásának két tényező is ellene dolgozik. Egyfelől a külső „körülmények nyomása”, amely a rodini analógia nyomán az emberi alakok és a környezetük metonimikus érintkezése – itt Rodin azon szobrai közül, melyeket Osvát is ismerhetett, eszünkbe juthat például a Danaida [1889], a Krisztus és Mária Magdolna [1894], az Isten keze [1896] vagy a Búcsúzás [1898]) –, szigorú értelemben vett elkülöníthetlensége felől is elgondolható. A „körülmények nyomása” szintagma ennek értelmében egy tényleges, anyagi megtartóztató erővel bíró, a test kikülönülésének lehetőségfeltételeként azonosítható, ám e kikülönülés teljessé válásának mindazonáltal gátat is szabó foglalat figuráját implikálja. A vázlatos, speciálisan magyar emberi létezés kiteljesedésnek lehetőségét a Figyelő programjának tanúsága szerint másfelől belső problémák számolják fel. A szövegben szereplő „zsibbasztó varázslat” olyan erőként gondolható el, amely a testre gyakorolt anesztetikus hatás révén szerez érvényt magának, és így ellehetetleníti a test kikülönülésének, környezetével szemben kivívott szabadságának mozgás általi elnyerését. A külső és a belső okok együttesének rendkívüli hatékonysága abban áll, hogy az nemcsak korlátozza, hanem eredendően megszünteti a mozgás lehetőségét: a magyar Rodin-figura akkor sem szabadulhat, ha a megkötő varázs bizonyul hatástalannak (hiszen ekkor környezete ellenállásába ütközik), és akkor sem, ha a környezet enged szorításából (hiszen ekkor az anesztetikus hatás él még mindig).

A figurák egyidejű külső és belső korlátozása ekként biztosítani képes azt, hogy a vázlatból soha ne váljon önálló identitással bíró – környezetéből kikülönült –, független entitás. Ez mindenekelőtt azért jelent problémát, mert az idő antropomorf alakja állandó mozgásban létéből kifolyólag lépteivel könyörtelenül lecsiszolja a „nagy márványhegység” felületét, aminek következtében felismerhetlenné válnak az abból előtűnő arcok. A márványhegységből való kikülönülés, az attól való függetlenedés gyakorlati lehetetlensége, ahelyett, hogy a felületének részeként – mintegy materiális tárolójukként – megőrizné őket, a magyar alkotókat eszerint kiteszi a felejtésnek, egyfajta arcroncsolás, vagy ha úgy tetszik, „ellen-prosopopoeia” révén.¹⁷ A századfordulós magyarországi viszonyok, mint a program diagnózisában olvasható, ily módon százból kilencvenkilenc esetben nemhogy a tehetség kibontakozását nem támogatják, de még a pályáiv lefutását sem teszik lehetővé – az egy, akinek pályája lesz, ennek inverzén

¹⁷ Vö. MÉSZÁROS Márton, *Reformáció, közvetítés, nyilvánosság*, FISZ – Ráció, Budapest, 2014, 105–106.

valamilyen szinten tehát rendelkezik az anyagi korlátok leküzdésének képességével és az anesztetikus hatásra való immunitással –, hanem már kezdeteiben felszámolják azt; nem arcot és hangot adnak, hanem eltörölnek és elnémítanak. Ennek tragédiája az érvényesülni tudás és a tehetség aszimmetrikus viszonyában keresendő. Habár rengeteg tehetséges fiatal szerzőről lehet tudni, kibontakozásuk valószínűtlensége miatt, így Osvát, irodalmunkban mégis a középszerűség, a *kiemelkedni* képtelenség lesz az uralkodó.

A program a tehetség kifutásának módja szerint két, egymástól merőben eltérő típusú írók különböztet meg egymástól:

Vannak erős íróink, kiknek köteteiben egy lépés haladást nem lehet kimutatni: tízévi munkájukban a fejlődésnek egy perce sem telt el; legkülönbözőbb tollvonásaik dátumait fel lehetne cserélni; érezzük, hogy az írók sohasem tudnak fejlődni: a saját talentumukhoz; nem felejtnek és nem tanulnak; de mi megszokjuk őket és elszokunk tőlük. Ezek a saját kezdeteik ködében elakadt talentumok. Önmaguk töredékei. És vannak mások, éppen az ellentéteik, akiket idő előtt előregítenek a századok, melyeknek kábító kultúrvilágán szellemük keresztül száll, élvezve és szenvedve, önbizalmukat aggályokra és kételyekre váltva, impresszióik gazdagságában elmerülő teremtőerővel. Ezek a saját talentumaik fölé fejlődő egyéniségek, akik elmélyednek és belesüllyednek a saját mélységeikbe.¹⁸

Az alul- és a felülteljesítő írók Osvát által körvonalazott alakjai közül az előbbiek a márványhegységben rekedteknek feleltethetők meg, míg utóbbiak lehetnek azok, akik képessé válhatnak az attól való önállósulásra. Ezeket az alakokat a szöveg a mozdulatlanság és a mozgás trópusai révén különíti el egymástól.

Az „önmaguk töredékei”-ként, tehát potencialitásukat nem kiaknázva létező írók csoportja e leírásban a statikus állandóság képzeteivel érintkezik. Hiába „erős íróink”, írásművészetük nélkülözi a haladást, a célorientált, hiszen az organikus kibontakozás érvényre juttatásába becsatornázott mozgást. Mint ilyenek, alapvető konfliktusban állnak az irodalmi modernség – és a társadalmi modernitás – újításkényszerével és ezzel összefüggő haladáselvével. A mozgás hiányának szemléletesen körülírt állapota ugyan nagyfokú stabilitást kölcsönöz az írói

¹⁸ OSVÁT, *I. m.*, 374.

szubjektumoknak (aminek akár pozitív hozadéka is elgondolható: a közönség itt mindig tudja, mire számíthat, és így az író a változó időkkel szemben biztonságot kínáló irodalmi konvencionális bástyájává válik [„legkülönbözőbb tollvonásaik dátumait fel lehetne cserélni”], ami persze el is idegenítheti a közönséget [„mi megszokjuk őket és elszokunk tőlük”]), ennek áraként azonban az irodalmi tevékenység gyakorlatainak totális befagyasztását követeli meg. Az ebben az állapotban alkotó írók, mint a program kiemeli, „nem felejtnek” (ami, mint Nietzsche figyelmeztet rá, rendkívül veszedelmes, sőt az életet ellehetetlenítő tényező),¹⁹ „és nem tanulnak” (tehát nem képesek saját tévedéseik, tévútjaik korrekciójára), vagyis nélkülözik írásgyakorlataik tudattalan és tudatos manipulációjának képességét – akár azt is lehetne mondani, a program keretei között tevékenységeik köre egyfajta ellenalakzatát képezi a nagyfokú írói tudatosságot megkövetelő irodalmi modernségnek²⁰ („Még az ékezetek is fontosak” – írja Kosztolányi 1913-ban).²¹

Ellentétben az írók előbbi csoportjával, azok, akik a mozgás tartományához kapcsolódnak („melyeknek kábító kultúrvilágán szellemük keresztül száll”), a permanens változás képeivel válnak megragadhatóvá. Az öregedés időbeli mozgása, az élvezet és a szenvedés khiasztikus összetartozása (a szenvedés élvezete vagy az élvezetben rejlő szenvedés) és ezzel egy időben implikált váltakozása, az önbizalom elvesztése és az aggályok, kételyek – mint inherens módon dinamikus fenomének – annak helyébe lépése, valamint a benyomásoknak („impresziók”), az érzékiségnek a művészi teremtőerővel való összekapcsolódása (a benyomások alkotásokká való transzformálása) mind olyan tényezők, amelyek a fejlődés alakzatának képezik a részét. A fejlődés itt éppen azért válik lehetségessé, akár az eleve megadatott tehetség mértékén túllépő módon is, mert az effajta alkotók sohasem juthatnak nyugvópontra, nem állapodhatnak meg (felejtnek és emlékeznek, állandó változásban, keletkezésben vagy az öregedés képe felől épp: pusztulásban vannak), sőt, ha az írók előbbi csoportja önmaga töredékeként definiáltatott, ez utóbbiak nyugvópontjuk hiányában értelemszerűen túlnőnek magukon, többé válnak önmaguknál. Az írók ezen, a dekadencia tág értelemben vett fogalmával (a lelki öregség kitüntetése a fiatalság, vitalitás ellenében, érzékiség, szenvedés és élvezet, kétely, „kábító kultúrvilág”, a benyomások tengerében való – a veszély implikációit is hordozó – elmerülés trópusa) erősen érintkező csoportja a Figyelő programjában nem más, mint a modern alkotóké. Azon szerzők csoportja, akik, mivel a mozgás és az anesztetikus hatás leküzdése („melyeknek

¹⁹ Vö. Friedrich NIETZSCHE, *A történelem hasznáról és káráról*, ford. TATÁR György, Akadémiai, Budapest, 1989, 31.

²⁰ Lásd: Walter BENJAMIN, *Az alkotó mint termelő*, ford. PÓR Péter = Uő., *Angelus Novus*, 777.

²¹ KOSZTOLÁNYI Dezső Tevan Andornak, Budapest, 1913 = Uő., *Levelek – naplók*, s. a. r. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 1996, 254.

kábító kultúrvilágán szellemük keresztülszáll” [Kiemelés – B. G.] lényegükhöz tartozik, képesek lehetnek, új korszakot nyitva a magyar irodalomtörténetben, kivívni a „nagy márványhegység”-től, tehát a belső és külső erőket egyaránt érvényesítő, a tehetséget illetően dekonstitutív magyar viszonyoktól való önállósulást, méghozzá a művészet általánosabb – az előbbieket perspektívájából: nemzetek feletti – zónája felé elmozdulva. Az irodalom autonómiája, amennyiben az itt felvázolt összefüggésrendszerben az alkotás abszolút szabadságát – mint egy, a program támasztotta imperatívuszt – jelöli, Osvát írásának tanúsága szerint csakis ennek az elmozdulásnak a végrehajtásával valósítható meg.

A program zárata, amellet, hogy nyomatékosítja és kibővíti a fentebbieket, közvetett módon bejelenti azt, hogy az újonnan fellépő alkotói nemzedék habitusa mindennek tekinthető, csak békésnek nem, és ezért az irodalmi tér jelenlegi berendezkedésének nagyon is számolnia kell színre lépésükkel:

Az ideálok a halottaknál is gyorsabban lovagolnak.²² A komolyság az ifjúkori mesék közé kerül. A tollakat nagyon is hamar fogja el a »minden mindegy« blazírtsága. [...] És ezek a megható büszke tollak lesznek vezetői irodalmi ifjúságunknak. // Az individualizmusnak – mely különben megmarad a jövő mottójának – kétségtelen túlzásai közé tartozik az is, hogy magánüggé tette az irodalmat. Az egyéniségek egymás ellenségeivé fejlődtek, és meghamisították a saját esztétikájukat. Ebben az ellenségeskedésben – mely inkább érdekek, mint eszmék harca volt – veszett el az irodalom belső komolysága. Törekvések, melyek megbecsülik egymást, egyéniségek, kik békében élnek, és nem kívánják, hogy mindenki az ő módjukon legyen boldog, vagy inkább boldogtalan: ezek a jövő emberei és törekvései. És abban a fiatal gárdában, melyet előttünk verbuvál magának irodalmunk: ez a belátás és ez az akarat még nem érett meg.²³

Az új irányzat reprezentatív alkotói az idézett rész szerint nemcsak (dekadens) diszpozíciójuk, hanem a szövegek tematikus szintjén uralkodó mintázatok révén is elkülönülnek a korábbi nemzedékektől. A komolyság – és a holdudvarába tartozó egyéb, vélhetőleg a nemzeti

²² „Utalás Bürger *Lenore* c. költeményének egyik sorára: Hurra! Die Toten reiten schnell!” *Program és hivatás*, 375.

²³ OSVÁT, *I. m.*, 374–375.

felelősségvállalás rendjéhez tartozó elemek – demisztifikálása ugyanis implicit módon előtérbe állítja az artistikus, tematikus és rímtechnikai dimenziókban egyaránt értelmezhető játékoságot (előbbi emblematikus alkotása a magyar irodalmi modernségben Kosztolányi Dezső *Akarsz-e játszani?*-ja lesz, utóbbié pedig a szintén általa írt *Esti Kornél éneke*), ahogy a „„minden mindegy« blazírsága” maga is a heroikusság, lelkesültség és pátosz irányából mutat a komolyság kódjait felforgató és újradefiniáló nihilizmus felé.

A Figyelő programja az irodalom ezen áramlata – és ahogy korábban látható volt, az ezt előállító alkotók – mellett tesz hitet. Ugyanakkor az irodalom „belső komolyság”-ának helyreállítása, mely az individualizusból következő személyes érdekérvényesítés eredményeképp számolódott fel – a program, az ezt kiváltó ok azonosítása során meglehetősen enigmatikusan fogalmaz („meghamisították a saját esztétikájukat”) –, ettől az alkotói generációtól sem várható. Az irodalom belső komolysága az egyének fent kifejtett, boldog békéjének analógiáját alapul véve a leginkább talán egyfajta esztétikai pluralizmus formájában képzelhető el, amelynek keretein belül az irodalmi mű szűkebb értelemben kívül kerül az egyéni érdekérvényesítés, a politikai szféráján. Ugyanakkor ezt a kívülré kerülést éppen az egymást ki nem záró és ekként megtűrő, létüket – nem pedig irodalmi értéküket – illetően egyenértékű művek védelmének nagyon is politikai elve teszi lehetővé, az esztétikai szféráját, a művek egymáshoz való viszonyát egyfajta, az ellenségeskedés megnyilvánulásaitól mentes irodalmi köztársaság formájában rendezve el.

Osvát a politikai exklúziós stratégiáinak helyébe ekként az esztétikai – az egyéni szabadság megóvásának liberális politikai alapelveire épülő – inklúziós műveleteit lépteti, mindazonáltal, mint ő maga is megjegyzi, ennek megvalósulása mindössze jövőbeli lehetőség képzelhető el. A jelenben az irodalmi tér effajta szerveződése csakis fiktív lehet. Olyannyira, hogy a program különös zárata pontosan a fiatal alkotói gárdának az ettől a belátástól/akarattól (itt: törekvéstől) vett távolságára mutat rá. Azok a fiatalok tehát, akik a Figyelő lapjain képviselik a modern irodalmat, az irodalmi térbe belépve nem a békés egymás mellett élés, vagy ha úgy tetszik: a virágozzék minden virág elvét vallják magukénak, hanem az elkülönülésen és kizáráson alapuló politikai cselekvés logikáját. Ez azt is jelenti, hogy mint láthattuk, habár esztétikai értelemben a modernség vonulata iránt elkötelezett alkotókként értelmezhetők, felléptükben nem intézhetők el egy kézlegyintéssel, mivel képesek és hajlandók is érvényt szerezni saját művészetüknek – bírnak az Osvát által igencsak nagyra értékelt ambíció („ez a kapkodás az örökkévalóság után”)²⁴ attribútumával. A program e sugallata felér egy burkolt fenyegetéssel:

²⁴ *Uo.*, 374.

jönnek a fiatalok, akik tehetségesek, képzettek, önállóak és – az irodalmi élet fennálló rendjére nézvést – veszélyesek.

Az irodalmi modernség Figyelő-féle változata mind a szerzők szubjektumát, mind az általuk előállított művek esztétikai mibenlétét, mind pedig a fennálló intézményes struktúrákat illetően a magyar irodalomtörténet egy minden korábbtól különböző korszakát *ígéri* („Neveket könnyű volna említeni”; „Már ma lehetne példákat felhozni.”).²⁵ A modernség ebben az összefüggésrendszerben nem a társadalmi modernitás kihívásaira adott válasz, hanem olyan pozíció, amely éppen az irodalmi alkotás társadalmi feltételeitől való eltávolodás révén jöhet létre. A program nem a nemzeti hagyományokat, valamint az azzal fenntartott kommunikatív viszonyt, hanem az egyéni teremtőerőt helyezi a középpontba. Azonban végső soron ez az erő a társadalmi viszonyok megváltoztatásának motorjává válik, és ezért nem tekinthető maradéktalanul irodalomimmanensnek. Habár Osvát programja az irodalom köztársaságát utópiaként jeleníti meg, a szöveget záró „*még* nem érett meg” (Kiemelés – B. G.) szavak, miközben tagadják e koncepció jelen idejű megvalósíthatóságának realitását, azt is sugallják, hogy a lapban színre lépő fiatalok egy nap majd megérnek erre is.

A Figyelő az irodalomközvetítés egy olyan koncepcióját jelenti be, amely a magyar társadalom előre kódolt működési elvének (ezt jelöli a „nagy márványhegység” trópusa) ellenében kívánja ápolni az irodalmi ifjúságot, és ezzel, az irodalmi szocializáció, valamint élet egy párhuzamos intézményét létrehozva, a társadalomba egy, a társadalom logikájától idegen horizontból avatkozzon be, és így a magas színvonalú irodalomnak – továbbá az annak megalkothatóságáig való eljutásnak – a korabelinél inkább kedvező környezetet hozzon létre.

2. 3. A Tett

A Tett két – szempontunkból eltérő mértékben lényeges – programcikkkel is szolgál. A lap entréja Szabó Dezső tollából származik, ugyanakkor a következő évfolyamban Kassák Lajos lesz az, aki *Programm* című írásával előírja-meghatározza és hitelesíti végül a magyar avantgárd folyóirat irodalmi törekvéseit. Amíg Szabó főként a világháború irodalmi hatásaival foglalkozik, és az esztétizmus végét jelenti be, annak folytathatatlanságát hangsúlyozva és „egy új szociális”, a korábbi irányzatokkal radikálisan szakító irodalom eljövételét beharangozva (de

²⁵ Uo.

az általánosságokon nem túllépve),²⁶ addig Kassák jellegzetes, pontokba szedett kiáltványa az „új irodalom” ismérveit részletekbe menően vázolja fel.²⁷

1. Az új irodalomnak (amely, ha nem is a háború alatt született meg, de izmosodásához, az előbbi generáció világfájdalmas hangulatpepecselésétől a tudatos akarat lirájába fejlődéséhez nagyban hozzájárult a háború) mint egy szükségszerű társadalmi jelenségnek állandó kontaktust kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal és nagyjainak csak úgy, mint a kereskedelmi, ipari és politikai faktoroknak vezető szerepet kell követelniök az állami gépezet irányításában, a meglévő törvények revíziójánál és az újak megcsinálásánál.

Az első pont mellett, hogy Szabó programcikkével megegyező módon elutasítja az irodalomnak az írók korábbi generációjához kötött, itt tulajdonképp egységesen hangulatlírának bélyegzett formáit, bejelenti az akarat költészete felé való elmozdulást. A különböző alkotói csoportok közötti szembenállás tehát egyszerre generációs-társadalmi és poétikai természetű, egyszerre kötődik az élethez és az irodalomhoz. Kassák ennek megfelelően az előbbieket nem is választja el élesen egymástól. Az akarat az idézett rész tanúsága szerint mindenekelőtt az esztétikai és a politikai szféráit integráló alakzat, amely az irodalmi alkotást eltávolítja a személyességtől, vagyis a „világfájdalmas hangulatpepecselésétől”, és közelebb viszi a társadalmi cselekvés gazdasági-politikai formáihoz. Az effajta irodalomnak „állandó kontaktust

²⁶ „A sok halál után nagyon élet lesz az irodalom: a megtárgult emberi szájalom új horizontokba löki határait. Amint meghaltak a világháborúban – komikusan, cégéresen – történelmi osztályok, úgy meghal az esztétizmus. Az irodalom igen mohón fog egybeélni minden életet, mint valaha a fiatal naturalizmus. [...] Meghalt a művészeti és irodalmi esztétizmus, most nem először, de talán a leghosszabb időre. A szép túláradja a művészetet s az élet szélesebb szépség, mint a szép. Olyan égető jogok születtek, olyan nagy éhségek lettek szent tartozássá, hogy a l’art pour l’art boci-boci tarkája egy időre érdektelenné lesz. A jövőt alakító, forrongó, nagyszerű humanumoknak ebben az új, izzó káoszában minden splendid isolation, tour-d’ivoire, éneskedés, szópecérség hiábavaló mókává szegényül. A művész, az író megint munkás lesz a munkások, a harcos a harcosok között. / Mert maga a szép, mint lelki történés éppen olyan élethódító fegyvere életünknek, mint fogunk vagy karunk, vagy szerelmünk. Sőt talán a leghatalmasabb és legegyetemesebben ható. A szép a legsúfoltabb praktikum. Benne találkozik minden törekvés, amely az élet megoldására törekszik. A művészet a bibliai szép, mely a lelkek sokaságát győző táborokba teregeti. Ideák, irányok, érdekek, korok először és első sorban mindig sub specie artis győznek és minden egyéb győzelem csak e győzelem nyomán lehetséges. / Valószínű, hogy egy új szociális irodalom fog következni e tegnapi és ma individuális művészet után. De az új törekvések nem lesznek harcban a tegnapi szépségekkel: eszköz és építőanyag lesz az a rengeteg eredmény, amire az individuális keresések rátaláltak. [...] Hiszen formákon és szavakon túl a tegnapi, a ma és a holnap művészet egy és ugyanaz az akarat: minél több emberiség ebben a vad kuszáltságban, minél több csillapítás az élet sajtósa.” SZABÓ Dezső, *Keresztelőre*, A Tett, 1915. november 1., 1–2.

²⁷ A programból származó idézetek forrása: KASSÁK Lajos, *Programm*, A Tett, 10. szám (1916. március 20.), 153–155.

kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal”. Ahogy látható azonban, Kassák *Programmjában* hosszú távon az „új irodalom” művelőinek személyükkel is képviselniük kell az irodalmi és a társadalmi szférák közötti szoros szövetséget: „nagyjainak” szerepet, sőt „vezető szerepet” kell vállalniuk (mi több: „követelniök”) a társadalom irányításában, beépülve az államirányítás szerveibe. Az akarat irodalma eszerint felemészt, pontosabban eleve nem engedi érvényre jutni az irodalmi autonómia modern koncepcióját, hiszen a „progresszívnek” tekintett áramlatokhoz való csatlakozás, az azokkal folytatott párbeszéd, azokhoz fűződő kapcsolat kialakítása és fenntartása a program szerint az alkotás elsődleges céljai közé kell hogy tartozzék, ráadásul az irodalom e formájának művelői maguk sem élhetnek csak és kizárólag az írásnak, amennyiben a magukra vállalt multifunkcionális értelmiségi szerep szerint tevékenyen be kell avatkozniuk a társadalom politikai, gazdasági és jogi rendszereibe. Az „új irodalom” alkotója az esztétikai és társadalmi integrációjának médiuma.

Maga a mű, vagyis a társadalmi cselekvés letéteményese, mint ismert, és mint a második, harmadik, negyedik és ötödik pont is nyilvánvalóvá teszi, Kassák szerint nem illeszkedhet az európai irodalom hagyományfolytonosságába:

2. Az új irodalomnak, hogy önmaga fontosságát beérhesse s igazságaival és szépségeivel, amelyek mindig az élet lényegéből formáltattak, hatni tudjon: szabadulnia kell minden konvencionális „eszmei” és technikai pányvából. Mert mindaz ami a tegnapi művésznek alkotó forma, vagy tartalmi lényeg volt, az a mai alkotónak csak lejtőbe vágott csatorna lehet a lényeg elvesztéséhez.

3. Az új irodalom nem esküdhetik fel egyetlen izmus zászlaja alá sem. Amint nem ismerheti el a krisztianizmus új lehetőségeit, ugyanugy homlokkal kell nekimennie a futurizmusnak is. Mert amíg az egyik végleten aszkéták bámulják köldöküket már évezredek óta, a másik végleten hiu primadonnák a háboru apoteozisát énekelik... Minden iskola a dekadens esztéta, vagy a külsőséges virtuoz, vagy a szent közepszerűség fémjelzője.

4. Az új irodalomnak reagálnia kell minden természeti jelenségre. Részére nem lehet tér és időbeli áthidalhatlanság. Segítő társa minden tudománynak és viszont, elismeri és eszközeivel iparkodik megvilágítani a spirituális erőket, egyenlően énekébe akarja olvasztani

a lélek misztériumát, a vér és hus erotikus nagyszerűségét, a szemétdomb tavaszi méreg párázását a technika végtelenre éhes marconigráfját, a globuszt mérő lokomotivokat, az eget tapogató aeroplánokat és a nagy csöndet is amin a tárgyak lelke beszél.

5. Az új irodalom a szabaduló akarat kapunyitója. Szkeptikus és entuziaszta egyszerre. Szerelmese minden elérhetetlennek, de közömbösen lép át a halott istenekre, a rögeszmék lila ködén.

A formai lehetőségek radikális kitérítése eszerint elsősorban a tartalmi elemek akadálytalan és maradéktalan érvényesülése miatt lényeges, hiszen, ahogy a második pont felhívja erre a figyelmet, az „új irodalom” az életből táplálkozik. Ugyanakkor itt, ellentétben Adyval, nem a – mitikussá növelt – megélt élet, a tapasztalat, a szubjektivitás formális struktúrái játsszák a főszerepet, hanem az élet megélése az annak kereteit és lehetőségeit formáló politikai-gazdasági-jogi (első pont), továbbá erotikus, spirituális és technikai stb. erők (negyedik pont) viszonyában. Ebből a perspektívából a mű megalkotásának hagyományos eljárás módjai, amelyek Kassák számára a formai és „eszmei” tradíciókhoz való ragaszkodást testesítik meg, éppen azért elvetendőek, mert az élet és annak lényege nem ragadható meg többé adekvát módon olyan kifejezésformákat alkalmazva, amelyek a korábbi – az életet az irodalomtól elválasztó és ekként az élet felől az irodalom felé forduló – generációk szemléleti horizontját reprezentálják.²⁸ A „lejtőbe vágott csatorna” trópusa, mely ebben az összefüggésrendszerben a formai-technikai tradíció követésének és egy mélyebb szinten: az irodalom életről való leválasztásának eredményét, vagyis a „lényeg” elvesztését hivatott megjeleníteni, értelemszerűen a nem domesztikált természet jelenségeivel helyezkedik szembe.

A program trópusa tehát implicit módon utal arra, hogy a formai-technikai tradíció éppen úgy számolja fel az élet „lényegének” megmutatkozását, szükségszerűen korlátozva és redukálva azt, amiként a csatorna szabályozza a lejtőről lezúduló víz útját. Az irodalom e dimenziója innen nézve nem egyszerűen csak kereteket kínál a nyelv számára, beléptetve azt az irodalmi megnyilatkozások világába, hanem tervezhetővé, vagyis előre kiszámíthatóvá, mechanikussá teszi a műveket.²⁹

²⁸ Ez a gondolat visszatér Kassák egy 1927-es írásában is: KASSÁK Lajos, Az új versről = Uő., *Csavargók, alkotók. Válogatott irodalmi tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1975, 408–410.

²⁹ Kassák e kritikai meglátáshoz lásd még: KASSÁK Lajos, Őnarckép – háttérrel = Uő., *Csavargók, alkotók*, 32, 35. Kritikája ellenére ugyanakkor a mechanikusság Kassák költészetében nagyon is fontos poétikai szereppel bír. Ehhez lásd: KONKOLY Dániel, A performativitás természete. Hang-szerek, esztétikai tapasztalat és hagyomány Kassák Lajos *Számozott költeményeiben = Verskultúrák. A líraelmélet perspektívái*, szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – LÉNÁRT Tamás, Ráció, Budapest, 2017, 461–462.

A formai-technikai hagyomány uralmának elutasítása Kassáknál ezért a legkevésbé sem anarchikus gesztus, mint ahogy vitacikkében Babits állítja (vegyük észre: még csak nem is az isteneken, hanem a „halott”, vagyis élettelen isteneken való átlépésről van szó). „Nem alkotni tovább – írja Babits – a meglevő formák szerint, nem is új formákat teremteni, hanem törni a régieket, lerázni és megtagadni mindent, ami törvény és forma: ennyit jelent *A Tett* propagandája: valóságos irodalmi anarchia az: s – ne áltassuk magunkat! – anarchia a mai ifjúságnak csakis rokonszenves lehet.”³⁰ Deréky Pál e vélekedés kapcsán joggal jegyzi meg, hogy Kassák számára „a hagyomány” itt megfigyelhető „elutasítása nem rituális gyilkosság volt (Babitsék annak tartották), hanem az önállóság kinyilvánítása”.³¹

Az elutasítás célja Kassáknál mindenekelőtt a nyelv organikus működésének szóhoz engedése, amely ahelyett, hogy az előre kijelölt pályákon mozogna, a maga véletlenszerű, tervezhetetlen – ennyiben pedig nem emberi – létmódját juttatja szóhoz, radikálisan egyedi költői megnyilatkozásokat eredményezve. Ez azt is jelenti, hogy Kassák perspektívájából a modern irodalom egyáltalán nem elég modern. Akárcsak a régebbi korok irodalmi, mind a századfordulós esztétizmus, mind pedig az azt felváltani igyekvő futurizmus adós marad a nyelv felszabadításával, amely feladat ezért az „új irodalomra” marad. Az izmusoktól vagy tágabban: a különböző iskoláktól és eszmetörténeti alakzatoktól való elfordulás gesztusa, amiről a harmadik pont tudósít, jelöli ki azt a három stratégiát, amely modellezheti az irodalmi nyelv emancipációjának ellehetetlenítését: 1. a „dekadens esztéta” a világ és a mű szembeállításán révén vágja el azokat a szálakat, amelyek a művet a világhoz organikus módon kötik (ne feledjük: az „új irodalom” „szükségszerű társadalmi jelenség” [Kiemelés – B. G.]); 2. a „külsőséges virtuoz” a nyelv esztétikai dimenzióját előtérbe állítva háttérbe szorítja, korlátozza azokat az erőket, amelyek az irodalmi kifejezésformák motorjaként azonosíthatók („szabaduló akarat” [Kiemelés – B. G.]); 3. a „szent közepszerűség” pedig a tartalom (vagy belső) oldalán vezeti be azt a normarendszert, mely strukturális szinten akadályozza az akarat felszabadítását, és amelyet a külsődleges virtuozitás a forma médiumában modellál.

Az „új irodalomnak” ebben az értelemben kell kiszabadulnia „minden konvencionális »eszmei« és technikai pányvából”. Kassák írásában az irodalom – formai-technikai és „eszmei” – emancipációja az akarat és ezáltal az élet emancipációjának mozzanata is.³² Ebből a

³⁰ BABITS Mihály, *Ma, holnap és irodalom. Ars poetica forradalmár költők használatára = Uő., Esszék, tanulmányok I.*, összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta, BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 437.

³¹ DERÉKY Pál, *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében*, Argumentum, Budapest, 1992, 44.

³² Az irodalom emancipációjának programja *A Tett* eszmei örököseként fellépő Ma folyóiratban is hangsúlyos marad: „»MA« címmel új folyóiratot indítottunk meg. / A folyóirat szerkesztője Kassák Lajos. / Ismeretes az a

perspektívából jól látható, hogy a *Programm* további, egyre enigmatikusabbá váló, az „új irodalom” karakterét definiáló pontjai maguk is az élet, az akarat és az irodalom viszonyának fent vázolt hármass rendszere irányából válnak értelmezhetővé.

A hatodik pont elutasítja a háborút, de pártolja a vetélkedést (az erők kioltása vs. összeütközése); a hetedik az irodalomnak a nemzeti önlegitimáció gyakorlataiba való betagozódását helyezi tilalom alá; a nyolcadik az irodalom komolytalanságát utasítja el (értve komolytalanságon itt a fenti értelemben túl személyes, nem emancipatórikus törekvéseket); a kilencedik arra hívja fel a figyelmet, hogy az irodalomnak az élő korszellemből kell megszületnie, sőt anyagát is abból kell merítenie ahhoz, hogy, úgymond, felperzselhesse a világot, vagyis alkotó-pusztító és nem utolsósorban: pazarló esztétikai erőként hatni legyen képes („a kor *lelkéből lelkezett tüzoszlopnak* kell lennie” [Kiemelés – B. G.]); a tizedik a témák megkötés nélküli megszólaltatásának követelményét, vagyis ismét csak az élőt korlátok közé szorító tematikai dogmatizmus elvetését hangsúlyozza. A „magukra eszmélt erők éneke”, melyet a tizenegyedik pont azonosít az „új irodalommal”, az előbbiek perspektívájából nézve nem más, mint az önmagára eszmélt akarat, vagyis egy önmagánál lévő, ám egyének feletti tudat irodalma („éneke”): a konstitutív életösszefüggések lényegként való felismerése és szóhoz engedése, mely véges mivoltában is magában foglalja az utolsó pontban feltűnő „végtelen” megcélzásának képességét.³³

Kassák programja az irodalmi modernség egy olyan új kezdetét jelenti be, melyet az „új irodalom” feltűnése határoz meg. Ahogy látható volt, az új kezdet mind az esztétizmus (így Kassák saját irodalmi szocializációjának egy meghatározó része),³⁴ mind pedig a nemzeti klasszicizmus irodalmi kifejezőmódjaival és intézményeivel való radikális szakítást követel meg. Az irodalmi alkotás azon új formája, amelyet A Tett e programadó cikke preferál, az akarat és az élet emancipációjának előidézője és reprezentációja. A Tett *Programmja* ennyiben

művészi program, mely Kassák Lajos és a köréje csoportosult író- és képzőművészek munkásságát irányítja. / Ezen program kiteljesítésére alakult a »MA« és szerkesztőnk személye bizonyosság arra, hogy folyóiratunk minden számában csak komoly érték, megalkuvástól mentes művészi anyagot fogunk közölni. / A »Ma« tulajdonosai írók és képzőművészek s így lapunk barátai nem egy üzleti haszonra alakult vállalat tőkét gyarapítják, hanem közvetlenül segítik művészi programjuk érvényesítéséhez azokat, akiktől művészi értékeket kapnak. [...] Nálunk nem a művészet az üzlet eszköze, hanem az üzlet eszköz a művészet felszabadításához.” A „MA” kiadóbizottsága, *Propaganda*, MA, 1916/1., 15–16.

³³ „6. Az új irodalom az alkotó erők dicsőítője. Barátja a szabad erők szabad mérkőzésének: a reformációnak, a revolúciónak – de ellensége minden háborúnak, mert (szemben a futuristák állításával is) minden háború az erők legaljasabb igába törője. / 7. Az új irodalom nem lehet faji vagy nemzeti öncél! / 8. Az új irodalom nem lehet a kivirágzott homlokú snobbok rimcsöngetése hiszterikus asszonyok altatásához! / 9. Az új irodalomnak a kor lelkéből lelkezett tüzoszlopnak kell lennie! / 10. Az új irodalom témája a kozmosz teljessége! / 11. Az új irodalom hangja a magukra eszmélt erők éneke! / 12. Az új irodalom glorifikált ideálja a végtelenbe derülő Ember!”

³⁴ Lásd ehhez: RÓNAY György, *Kassák Lajos. Alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 68–71. Továbbá: MOHÁCSI Balázs, „*lettem a dac, mi az égre dörömböl*”. *Észrevételek Kassák Lajos korai költészetéről*, Tiszatáj, 2017/12., 6–18.

a modernség egy olyan alternatív elgondolását mutatja fel, amely miközben történeti távlatban szembefordul az irodalmi hagyományokkal, továbbá saját korában az irodalom autonóm létét hangsúlyozó diskurzusformációkkal, az irodalom művelését a „progresszív” társadalmi cselekvés médiumává és letéteményesévé, vagyis alapvetően politikai tevékenységgé avatja.

2. 4. A Napkelet

Indulásakor a Napkelet³⁵ két programszöveggel jelentkezett egyszerre, azonban szemben A Tett programjaival, ezek diszkurzív jellegüket tekintve azoknál jóval markánsabban különültek el egymástól. Az olvasók a Napkelet első lapszámában egy dialogikus, esszéisztikusabb-irodalmibb megszólalásmódú és egy annál jóval fegyelmezettebb, teoretikusabb, irodalomtörténeti igényű programnyilatkozattal találkozhattak, Tormay Cécile és Horváth János tollából.³⁶

Tormay szövegében a „kert asszonya”, az „Író”, a „Historikus” és a „Philosophus” elemzi társalgása során a nemzet válsághelyzetét. A program által azonosított válság okai között politikaiak és erkölcsiek egyaránt találhatók. Ezek lajstroma („idegen szellem”, kozmopolitizmus [Budapest-központúság], marxizmus, az oktatási rendszerek „idegen szellemű szertelensége” stb.)³⁷ a *Séta a Szentmihályi parkban* által felvázolt összefüggések között a nemzeti szellem önmaga ellen való fordulásának különböző struktúramozzanatait és stádiumait jeleníti meg. Ezek közös alapja egyfajta központi befolyás, amely – az Arany János, Madách Imre, Eötvös József és Szalay László nevével fémjelzett aranykor lehanyatlását követően³⁸ – az írásos kommunikáció intézményrendszerein keresztül érte el a magyar lakosságot, áthangolva annak önszemléletét és módosítva általánosabb horizontját:

Ezt a munkát kizárólag tollal végezték el. A nemzeti tekintélyekkel a sajtó végzett. Míg az irodalom és a színpad tervszerűen undorította el a tömegeket a régi magyar történeti nemzetségektől, a hivatalnoktársadalomtól, a magyar értelmiségtől, a magyar paraszttól.

³⁵ A lap megalapításának körülményeihez lásd: TÓTH-BARBALICS Veronika, *A Napkelet megalapítása*, Magyar Könyvszemle, 2004/3., 238–256. A lap – eladott példányszámokban is mérhető – sikeres indulásához: KOLLARITS Krisztina, „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...”. *Tanulmányok a napkeletről*, Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2014, 25–26. Történetének vázlatos áttekintéséhez: TÓTH-BARBALICS Veronika, *Konzervatív folyóirat a középosztálynak. A Napkelet történetének vázlata*, Kommentár, 2010/1., 40–52.

³⁶ Tormay halála után ezeket egy újabb követte: ZICHY Rafaélné – HEKLER Antal, *A Napkelet olvasóihoz*, Napkelet, 1938/5., 289–291.

³⁷ TORMAY Cécile, *Séta a Szentmihályi parkban*, Napkelet, 1923/1., 1–2.

³⁸ Vö. Uo., 1.

[...] És ezek mi voltunk, a magyar nemzet fenntartó erői és a tömegek mondták és hitték, mert az országnak nem volt többé se sajtója, se irodalma. Csak Budapestnek volt... [...] A budapesti irodalom pedig jóformán csak két hangon beszélt [...] a pénz és az erotika hangján. [...] És emelet a két hang mellett növekedett fel Magyarország sorsdöntő nemzedéke [...]. A nemzedék, mely az irodalom útmutatása szerint élete legfőbb célját az erotikában látta és az úgynevezett „egyéni boldogság” jogával rátiport az emberi közösség érdekeire. [...] Aki szereti a magyarságot, hinni tud abban, hogy rossz tulajdonságait át lehet értékelni erényekké. Csak irányításra van szüksége, mely az egész életen át ható tényező. És ilyen tényező csak egy van... az irodalom.³⁹

Mint a fenti és az alábbi idézetből kitűnik, a program válságdiagnózisát és megoldási javaslatát egyaránt az irodalom cselekvő és cselekedtető erejébe vetett extrém hit határozza meg. Ugyanakkor az irodalmi alkotás – történeti és kulturális okokból – végül mégis hátramarad az élet mögött, aminek fényében az előbbi képlet módosulni látszik:

Állítsanak a nemzet elé új nemes ideálokat, teremtsenek egészséges közszellemet. Ezt a munkát a politika nem végezheti el. Bár a politikus azt képzei, hogy beszédeivel, cikkeivel közvetlenül irányítja a nemzet gondolkozását. Pedig nagyon meg lehet elégedve, ha egyáltalán számottevő befolyást képes gyakorolni a kialakulásra, ha más hatóerők mellett egyik tényező tud lenni ebben a rejtelmes folyamatban. Higgyék el, azok között az erők között, melyek a nemzet lelki világát képezik, vagy időnként átalakítják, a legelső a szépirodalom. A költő, a regényíró, az emberi lélek örökké nyitott kapuján: az érzelem révén viszi be oda a maga erkölcsi felfogását, a maga világnézetét. [...] Csupán a nemzeti lélek megújítása hozhatja meg a változást. Az átalakulást csak a szépirodalom kezheti meg, majd lassan, lassan a nyomában fog járni a politika is. [...] Folyóiratok és újságok országot tudnak veszteni, lázadást és forradalmat tudnak csinálni és egy könyv elveszett tartományokat tud vissza-szerezni, egyetlen költemény

³⁹ *Uo.*, 2–3.

ütközetet tud nyerni. [...] De a mi irodalmunk magára hagyta sorsdöntő órájában a nemzetet. És mialatt a nemzeti lélek szóval kínjának a kifejezését, az önmegvallás enyhülését várta tőle, az csak tovább beszélt tegnapi hangján, melyet az idegen szellem sugallt neki. Így történt aztán, hogy a nemzeti újjászületés lelki előkészítését elvégezte az irodalomnál és politikánál nagyobb hatalom – maga a szenvedés és az élet. [...] Higgyék meg, [...] nem arról van szó, hogy a nemzet értse meg irodalmát, hanem arról, hogy az irodalom értse meg nemzetét.⁴⁰

Az irodalom eszerint, habár szinte határtalan társadalomformáló potencialitással bír, a megszakadt (Aranyékra visszautaló) hagyományfolytonosság lehetősége felől nézve mégis cserbenhagyta a magyar nemzeti szellemet, mivel képtelennek bizonyult arra, hogy – továbbszöve a nemzeti irodalom szólamát – annak médiumaként működjön. E megszakítottságban Tormay szerint a tekintélyek kikezdése, valamint az erotika és a pénz utáni vágyakozás mint az egyéni boldogulás, vagyis az individualizmus eminens megnyilvánulási formája akadálytalanul volt képes érvényesülni. Ennek legfőbb oka az, hogy nem helyezkedett vele szembe olyan ellentendencia, amely a közösségi – a nemzeti szellem felőli – önértelmezés („önmegvallás”) lehetőségeit juttathatta volna felszínre. Az irodalom és a nemzeti szellem történetileg kialakult oppozíciója, mely a *Séta a Szentmihályi parkban* perspektívájából a jelen horizontját meghatározza, ennyiben egyszerre bír tematikus (irodalmi termelés) és geopolitikai (irodalomközvetítés) súlypontokkal.

A fentiek értelmében az individualizmus formáit kitermelő és stabilizáló irodalmi diskurzusok kizárólagosságát a sajtóipar és az irodalmi élet Budapest-központúsága alapozta meg („az országnak nem volt többé se sajtója, se irodalma. Csak Budapestnek volt...”), amiből az is következik, hogy az ország fővárosának szellemi-kulturális miliője az 1920-as évekre olyan változásokon ment keresztül, amelyek következtében szembekerült a politikai közösség lényegi szervezőelvével, a nemzetépítés programjával: a korban meghatározó diskurzusformációk által kitermelt generáció individualizmusa – a szabadságjogok materialista (pénz és értéki örömök) alapokon nyugvó totalizálása révén – diszkreditálja a közösségi érdekek imperatívuszát. A budapestiként azonosított, romboló erővel bíró irodalmi áramlatok (itt eszünkbe juthat Horthy 1919 beszédének toposza, a „bűnös város”) ekként úgy irányítanak – metonimikusan érintkezve az ezeket kitermelő társadalmi tér geo- és diskurzuspolitikai

⁴⁰ Uo., 3–4.

pozíciójával – az országos folyamatokat, irányt és mintát szabva a számukra, hogy közben idegenként azonosított jellegüknel fogva el is különülnek azoktól, vagyis nem tesznek mást, mint – és tulajdonképp ebben állna a cserbenhagyáson túlmenő árulás implicit trópusa – a fenyegető kívülség jegyeit csempészik a nemzeten belülré, egy általánosabb szinten ezeket avatva a közösségi létezés új alapelveivé.

A budapesti irodalom nemzetellenesként megragadott modelljét inkorporáló országos irodalmi diskurzusok ily módon csatornázódnak be maguk is a nemzet felbomlásának folyamatába. A Nyugat folyóirattal folytatott – az újonnan induló lap címe által is kifejezett – implicit polémia ezzel a mozzanattal a nemzet fennmaradásának kérdését tematizáló problémakomplexum – etikailag és jogilag terhelt – kontextusába íródik (mintegy a liberális és konzervatív társadalommodellek közötti konfliktus formájában⁴¹ [lásd: Nyugat vs. Napkelet]).⁴² Az irodalom itt mindenekelőtt nemzetfenntartó vagy -elveszejtő funkcióval bír, vagyis mindkét esetben túlmutat önmagán, nyelvi összefüggésrendszerén. Az affektusok médiumában közvetített erkölcsi tartalom és eszmerendszer („az érzélem révén viszi be oda a maga erkölcsi felfogását, a maga világnézetét”) ennek értelmében a társadalmi gyakorlatok szintjén előreviheti vagy hátráltathatja a nemzeti szellem érvényre jutását. Azonban, kibontva az előbbieket következményeit, fontos felfigyelni arra is, hogy – szemben azzal, amit a Figyelő Osvát-féle programjának esetében láthattunk – Tormaynál nem képzelhető el az irodalmi alkotás azon formája, amely képes lenne politikailag semleges módon kibontakoztatni tematikus dimenzióit, vagyis képes maradéktalanul mentesnek maradni az „irodalom külpolitikáitól”.⁴³ Az ember a lélek nyitottsága, az affektusok felkeltésére irányában tanúsított kiszolgáltatottsága („az emberi lélek örökké nyitott kapuján”) miatt anélkül is befolyásolható, hogy az egyén e befolyásról tudomást szerezne, vagyis az irodalmi művek egyik elsődleges

⁴¹ Ennek a – nem Tormay szövegénél kezdődő – diskurzusnak a variációi az irodalomtörténet-írásban is nyomot hagytak (akár ellenkező előjellel is). Lengyel András például – túlságosan is erősen támaszkodva a hivatalos és ellenkultúra világosan elkülönülő pólusai által szervezett kulturális tér modelljére – egyenesen egy, a Huszadik Század, a Népszava, a Szocializmus és a Nyugat részvételével elgondolható századfordulós „ellenkulturális blokk”-ról beszél: LENGYEL András, *Képzlet, írás, hatalom*, Quintus, Szeged, 2010, 71. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a 20. század fordulóján és az elkövetkező évtizedekben a hivatalos/állami intézményrendszerekben magukban is különböző diszkurzív formációk vetélkedtek egymással. Ismeretes, hogy esetenként még Horváth János és Klebelsberg Kuno irodalomtörténeti és társadalmi-politikai tétellel bíró gondolatai is erős ellenállásba ütköztek, a fenti perspektívából úgymond „hazai pályán” is, ahogy világnézeti és esztétikai tekintetben a felsorolt lapok szintén csak igen erős torzítások-ferdítések árán hozhatók közös nevezőre, különösen a gondolkodói és esztétikai pluralitást a zászlajára tűző Nyugat felől nézve. Mindez arra emlékeztethet, hogy a kulturális tér szerveződése történeti perspektívából sohasem egyszerűsíthető adekvát módon két domináns blokk (pl. progresszív/antimodernista) tiszta elkülönülésére és egymással való szembenállására.

⁴² Vö. KOLLARITS, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”, 67–68.

⁴³ Paul DE MAN, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006², 13.

hatásfunkciója éppen az érzelmek és a racionális cselekvés közötti – a szubjektivitás formális struktúráinak perspektívájából nem uralható, prepozicionális – átmenet létesítésében rejlik.

Az esztétikai autonómia ekként maga is ideológiaként lepleződik le, hiszen az irodalmi és a politikai-jogi-etikai szétválasztása innen nézve nem más, mint a megszüntethetetlenül a műben munkáló, és a befogadóra mindig hatást gyakorló valóságos hatóerők elmaszkolásának egy formája. A politikai elkötelezettség explicit megvallása, mely a *Séta a Szentmihályi parkban* retorikájának egyik legszembetűnőbb motívuma, noha végül – egyébként az autonóm irodalom pozíciójának elutasításából következően meglehetősen konzisztens módon – eluralkodik az irodalmi művek esztétikai mibenlétének kérdésével szemben, éppen ezért az őszinteség effektusát vési a szövegbe, tovább bővítve a szöveg értelmezhetőségét mindenekelőtt meghatározó oppozíciós struktúrát (saját/szellemi/közösségi/nemzeti/őszinte ↔ idegen/materialista/egyéni/nemzetietlen/hazug).

Ahogy fentebb látható volt, Tormay programszövege a diagnosztizált válsághelyzet alapstruktúráját a saját idegen általi kontaminációjának az irodalom – és ebből következően: a társadalmi élet – minden szegmensét meghatározó fenyegetésében, sőt, tulajdonképp már végbe is ment, pusztító következményekkel járó érvényre jutásában leli fel. Fontos észrevenni ugyanakkor, hogy ebben a képletben az idegenség mellett az idegenség inkorporációjának műveletei maguk is rendkívül lényeges szerepet játszanak. Habár a szerző perspektívájából az irodalmi diskurzusok változásai a társadalmi átalakulások motorjaiként értelmezhetők⁴⁴ (affektivitás → racionalitás), az írás azt is hangsúlyozza, hogy az irodalom által előállított diskurzusformációk intézményesítését – és újratermelését – végső soron a különböző nemzedékek eszmei-világnézeti hovatartozásának tekintetében meghatározó, többek között az oktatási rendszerekhez tartozókat is magukban foglaló társadalmi gyakorlatok hajtják végre. Ilyen szempontból különösen beszédes, hogy a Napkelet tantestületi körökben való népszerűsítéséhez gróf Klebelsberg Kuno megadta a kért hozzájárulást:⁴⁵ az oktatási apparátus az irodalmi kultúra alakulásába való, a nemzeti öntudat erősítését célzó beavatkozás egy kézenfekvő eszköze.⁴⁶ A *Séta a Szentmihályi parkban* által felvázolt keretek között a nemzetellenesként azonosított tendenciák megfékezése az előbbiek ellenére – az irodalom komoly következményekkel járó árulásából fakadóan – csakis az irodalmon és politikán is

⁴⁴ Ez a képlet jut szóhoz Klebelsberg 1928-as levelében is, melyet a Napkelet szerkesztőjének címzett: KLEBELSBERG Kuno, *Gróf Klebelsberg Kuno levele a Napkelet szerkesztőjéhez*, Napkelet, 1928/3., 214.

⁴⁵ TÓTH-BARBALICS, *A Napkelet megalapítása*, 255–256.

⁴⁶ „[Klebelsberg minisztersége alatt] központi jelentőségűvé vált egy új, nemzettudatot építő történettudomány és irodalom megteremtése, amely a történelmi és kulturális szimbólumok tudatos ápolásával és újjáélesztésével hozzájárul a magyarságtudat fejlődéséhez és megőrzéséhez, amelynek egysége végső soron az állam egységének is támasza.” KOLLARITS, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”, 19.

messze túlmutató nemzeti szellemen és annak – Roberto Esposito kifejezésével élve: – „immunitásán” alapulhat,⁴⁷ mely a nemzetet saját műveleteivel állítja szembe, és ily módon lehetővé teszi a pusztító, bennfoglalt idegenség (a „tegnapi hang”) hatóerejének felismerését és eliminálását, egyszerre a közösséget építve, és ami legalább ilyen fontos: azt reprezentálva. „A szenvedés és az élet” által kiváltott fordulat felfüggeszti az eredendően a múlthoz tartozó, hiszen a fordulat előtt, annak belátásait nélkülözve létesült irodalmi-társadalmi program lefutásának menetét, és új alapprogramot állít annak helyébe („az irodalom értse meg nemzetét”). E programért az újonnan alapított folyóirat vállal felelősséget.⁴⁸

Az irodalmi kultúra jövője, ha a program realizációja meg tud felelni ezeknek az ambiciózus elvárásoknak, az idők szavára ügyelve az egyénitől a közösségi, a materiálistól a szellemi, az idegentől a saját pólusa felé mozdul el. Ez azt is jelenti, hogy a Napkelet Tormay-féle programja újraértelmezi és -rendezi a magyar irodalmi modernség intézményes fórumainak térképét, hiszen amennyiben ez a fórum érzékeli első ízben az új idők követelményeit, nem a Nyugat, hanem a Napkelet minősíthető a modernség valódi, első számú lapjának. Ahogy látható tehát, *nem csupán A Tett igyekszik modernebb lenni mindenkinél, a modernség autentikus pozícióját kisajátítva: a folyóiratok programnyilatkozatainak modernségfelfogása szükségszerűen totalizáló struktúrával bír.* A dialógusban ennél fogva nem a modernség elutasításáról, egyfajta modernségellenességről, hanem annak újradefiniálásáról van szó (Tormay elgondolása innen nézve szorosan érintkezik a konzervatív folyóiratot életre hívó Klebelsberg Kuno modernségfogalmával).⁴⁹

A lapszámban közölt másik program, az *Új közízlés felé*, Horváth János tanulmányértékű írása, a Napkelet küldetését korántsem meglepő módon olyan összetett irodalomtörténeti

⁴⁷ „Egyszóval az *immunitas* az a belső határ, mely átszeli a *communitast*, és visszahajtja magára egy egyszerre alkotó és romboló alakban: éppen a rombolással alkotja meg vagy építi.” Roberto ESPOSITO, *Immunitas: az élet védelme és tagadása. Bevezetés*, ford. HORVÁTH Csaba, Apertúra, 2020/ősz, <https://www.apertura.hu/2020/osz/esposito-immunitas-az-élet-vedelme-es-tagadása-bevezetes/>

⁴⁸ „Igaz, hogy csak négyen vagyunk, de itt vagyunk és ki tudja, hányan vannak még együtt négyen-négyen, akikről nem tudunk, akik nem tudnak rólunk és mégis ugyanazt akarják, amit mi. Hívjuk össze őket, a szétszórtakat, a magányosokat, az igazakat, a fiatalokat, azokat, akiknek nincs hol megszólalniuk. [...] Igen [...] folyóira-ra van szükség. Nem könyvkiadóvállalat kell, nem könyv, de folyóirat! Goethe mondotta, hogy: az igazságokat szüntelenül ismételni kell, mert a tévedéseket is folyton ismétlik. Könyvben csak egyszer lehet az igazságot elmondani, folyóiratban újra és mindig újra... [...] Míg életté, míg irodalmi és nemzeti újjászületésé nem lesz [...]” TORMAY, *I. m.*, 4. A szétszórtak összehívásának programpontja tetet öltött az erdélyi magyar irodalomnak szentelt kiemelt figyelem formájában is: CSEKE Péter, Erdélyi magyar irodalom a budapesti Napkeletben. Alkotók, művek, értékszempontok 1923 és 1937 között = *Tormay Cécile-emlékkonferencia*, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2013, 119–146. Lásd ehhez még: KOLLARITS, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”, 102–112.

⁴⁹ Klebelsberg modernségfelfogásával kapcsolatban lásd: RÁKAI Orsolya, *A Napkelet és az irodalmi modernség*, Jelenkor, 2013/2., 171. Ujváry Gábor a Historikus alakját egyenesen Klebelsberggel azonosítja: UJVÁRY Gábor, Kultúrfölény és neonacionalizmus. Klebelsberg Kuno és Tormay Cécile kapcsolata = *Tormay Cécile-emlékkonferencia*, 155. Ugyanígy tesz: KOLLARITS, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”, 71. (Klebelsberget 1917-ben a Magyar Történelmi Társulat elnökévé nevezték ki. Elnöki megnyitó beszéde: Gróf KLEBELSBERG Kuno *Válogatott beszédei és írásai. 1917–1932*, Európa, Budapest, 1990, 29–40.

keretben tárgyalja, amellyel Tormay – inkább politikai téteket mozgató – koncepciója aligha versenyezhet. Fontos észrevenni ugyanakkor azt is, hogy mivel a szöveg befogadhatósága éppen ezért összehasonlíthatatlanul nagyobb teoretikus felvértezettséget követel meg olvasójától, mint dialógusformátumú párdarabja, Horváth sokkal kisebb hatékonysággal lehetett képes megszólítani közönségét (máshonnan nézve persze úgy is lehetne fogalmazni, hogy csupán kevesekhez szólt, de hozzájuk erősen). A Napkelet programszövegeinek diszkurzív különbözősége ekként lehetővé tette azt, hogy a folyóirat küldetésnyilatkozata által – mely lényegében az összes számba vehető konceptuális eltérés ellenére azonos mindkét szövegben – mind az irodalom iránt érdeklődő nagyközönség, mind pedig az akadémiai igényességre számot tartó társadalmi csoportok megszólíthatassanak.⁵⁰

Horváth alaptézise, a gondolatmenet kifejlésének egészét meghatározó történetfilozófiai alapállása szerint az irodalom történetét meghatározó ízlésformák folytonos átalakulása olyan dialektikus folyamatként ragadható meg, amelyben az ízlést 1. a különböző, egymással szemben álló és egymással a kulturális elsőbbség (uralom vagy hegemónia) kialakításáért versengő irányzatok, áramlatok harca („hosszas surlódás, küzdelem”), 2. az e küzdelem eredményeként előállt, az ízlést közösségi perspektívába helyező „kiegyenlítődés” békét garantáló, a közösségépítésre nézvést produktív – mert a politikai lét tekintetében konstituens jelleggel bíró („kollektív lelki formát: irodalmi közízlést”) – szakasza, valamint 3. ezen együttállás elkerülhetetlen organikus felbomlása („bomlás, szakadás, sőt meghasonlás”) határozza meg. Az irodalom történetét ennek a három fázisnak az egymásra következősége, tehát az exklúziós és az inklúziós stratégiák váltógazdálkodása, valamint – egy általánosabb szinten – a folyamatsor ciklikus ismétlődése alakítja.

Akkor tehát, amikor Horváth hírhedt, és gyakran félreértett⁵¹ mondatában azt írja, hogy „Ízlésünk ma a bomlás állapotában van”,⁵² elsősorban nem egy kultúrkritikailag motivált

⁵⁰ Horváth szakmailag igencsak színvonalas fellépésének hatása a folyóirat recepciótörténetében is jelentős nyomokat hagyott. A Napkelet megszűnéskor Schöpflin fogalmazta meg azt a később közkeletűvé vált véleményt, amely szerint a lap kritikai-tudományos értelemben kiemelkedően színvonalas, míg szépirodalmi tekintetben – a Nyugatnál – gyöngébb volt: SCHÖPFLIN Aladár, *Búcsú a Napkelet-től*, Nyugat, 1940/10., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21068.htm> Horváth 1925-ig tartó közreműködéséhez lásd: KOLLARITS, „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...”, 73–78. Valamint: TÓTH-BARBALICS, *Konzervatív folyóirat a középosztálynak*, 42–45. Lásd még ehhez: FILEP Tamás Gusztáv, Bölcselek, szellemtörténészek, esszéírók a Napkeletben = *Tormay Cécile-émlékkonferencia*, 105–117. Schöpflin és a Napkelet viszonyához szolgáltat adalékokat: RÓZSAFALVI Zsuzsa, Egy elfeledett polémia Schöpflin irodalomtörténete ürügyén = „nem csak a magam terhét hordom...”. *Tormay Cécile és a Napkelet*, Orpheusz, Budapest, 2013, 187–221.

⁵¹ Lásd példaként: „Horváth János fejlődéstörténetében egyetlen egy csúcspont van, Arany János, s innen fogva az irodalom hanyatlóban, romlásban ábrázolhatik.” SZÉCHENYI Ágnes, „Konzervatív kritika, fejlődő irodalom”. *Schöpflin Aladár és Horváth János kapcsolata*, Alföld, 2012/7., 79.

⁵² HORVÁTH János, *Új közízlés felé*, Napkelet, 1923/1., 81. (Horváth cikkében az ízlés szó írásmódja ingadozik.) Ezt később variatív módon elismétli: *Uo.*, 82.

megállapítást tesz, hanem az előbbi keretbe illesztve szituálja történetileg saját korának kulturális-irodalmi perspektíváit és az útjára indított irodalmi-kritikai vállalkozás lehetőségeit. A Napkelet fellépése ebben a tekintetben nyilván korszakhatárt képez: a lap, mint ezt látható lesz, Horváth szerint a bomlás termékeként megszülető, ám az elsöprő társadalmi legitimitációt nélkülöző Nyugat méltó kihívójaként immár valóban megnyitja a kulturális versengés terét. A „bomlás” állapotát az előbbiek értelmében a küzdelemé követi, vagyis a Napkelet és a körülötte csoportosuló szellemi holdudvar – legalábbis kezdetben – nem tarthat igényt arra, hogy a lap a „közízlés” fórumának címét birtokolja, sőt még csak arra sem, hogy létét a magyar társadalom egészében legitimnek tekintsék. Az induló folyóirat számára az első számú feladatot éppen ezért – így a programcikk implicit belátása – nem a közízlés megtestesítése, hanem a kiegyenlítődés mozgásába való betagozódás jelenti, méghozzá oly módon, hogy ez a későbbiekben a belső munkatársak és szerzők által preferált ízlésforma érvényre jutását segítse elő.

A „konzervatív” és a „modern” csoportok szembenállása ebben a keretrendszerben elkerülhetetlen történelmi törvényszerűség (már csak azért is, mert Horváth szerint a Nyugat képviselte irányzat, és ebben Ady is egyetérteni látszik,⁵³ nem bír széles körű társadalmi legitimitással).⁵⁴ Az egymással szemben álló csoportok – melyek Horváthnál mindig különböző ízlésformák reprezentációi – konfliktusát ráadásul, noha azokat mindenekelőtt az irodalmi ízlésformáik differenciája létesíti, a nemzetközösség „társadalmi, erkölcsi vagy politikai” tagolódása csak tovább erősíti, hiszen, így Horváth, „az ízlés változatai” ettől „sohasem szigetelhetők teljesen el”. Az ízlésformák megújítása, annak ellenére, hogy sohasem a hagyományok elvetéséből, hanem a hagyományok affirmációjából, a velük való metonimikus érintkezésből születik meg („Az újat nem a levegőben függve érleli meg, hanem a régi törzsökbe oltja bele s azzal tápláltatja”), a közönség kialakult „kollektív lelki formáinak” tekintetében elidegenítő hatással bír. Ennek fényében akár azt is lehetne mondani, hogy az irodalomtörténet mozgását létesítő újítás okozta konfliktusokban az azt kezdeményező egyénen („mi rendszerint genialis egyéni kezdemény”),⁵⁵ valamint a körülötte kialakuló és az ő esztétikai

⁵³ „Ne felejtse, hogy a mi nemes magyar publikumunk ízlésében és hajlamában nem vagyunk annyira se bealaposva, mint egy új mozi.” ADY Endre – HATVANY Lajosnak, Párizs, 1911. február = HATVANY Lajos *Levelei*, vál. és szöveggondozta HATVANY Lajosné – ROZSICS István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 82.

⁵⁴ „A magyarság egy jelentékeny része ma is korszerűnek tudja s önmaga teljes kifejezésének érzi az Arany-korszak ízléshagyatékát; a másik rész ellenben csak hagyatéknak, történelmi értéknek tekinti, de önmagát nem érzi benne teljesen kifejezettnek s aktuálisabb önkifejezést keres. Viszont ez utóbbi kezdemény korántsem jutott el általános elfogadottságra s bár korszerűségi igényekkel lépett fel, a kor, a mai magyarság, éppen nem ért egyet elismerésében. / Van egy nagy hagyatékunk, támadt vele szemben egy immár két évtizedes újító kezdemény: de korszerű közízlésünk, melyben valamennyien egybetalálkoznánk: már nincs s még nincs. / Lesz-e?” HORVÁTH, *Új közízlés felé*, 82–83.

⁵⁵ *Uo.*, 82.

pozícióját magáévá tévő csoportokon kívül végső soron mindenki a tágan értett konzervatív oldalra sorolódik. Horváth az egyéni innovációt egyfajta kilengésként, extremitásként értelmezi, mellyel a közösség konvencionális ízlésformája rendszerint nem akar és nem is lehet képes azonosulni, ám amely még ezek között a körülmények között is változást csempész annak alakulástörténetébe.

Megszokás teszi-e, vagy hogy az összesség is megkezdí végre azon benső átalakulást, mely a kezdeményező egyénekben az új ízlés alapfeltétele volt: a beállott szakadás fokozatosan enged merevségéből; az ízlésbeli újdonság kezd elválni, külön elemződni attól, ami benne eredetileg politikum (s talán morál, vagy társadalmi formák) kérdése volt s akkor kiderül, hogy az immár pusztán ízlésformaként felfogott új jelenség összebékíthető s össze is békül a hagyományos, régibb ízléssel. [...] De idő kellett hozzá: vagy három emberöltő!⁵⁶

A változás, amely a kollektív lelki forma történetében „szakadásként” jelentkezik, idővel domesztikálódik. Az egyéni újítás közösségi inkorporációja – mely a fentiek értelmében az ízlésformák változásának pozitív történeti hatóereje – a társadalmi, politikai és erkölcsi értelmezési kódok kimerülésével, az ilyen irányú receptív attitűd háttérbe húzódásával és eltűnésével, vagy legalábbis felfüggesztődésével esik egybe. Az irodalomtörténeti újítás ekkor válhat először irodalmi jelenségként, immanens műfaji-poétikai-retorikai szempontok szerint megközelíthetővé (ahogy Horváth *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlésében* is megállapítja: „Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik, s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltessenek meg”).⁵⁷ Amikor ez bekövetkezik, láthatóvá válik az újításnak a hagyományban való nyelvi-eszmei benne állása, az elődök munkásságához való kapcsolódása, egyszóval a mű által megnyilvánított irodalmi hagyományfolytonosság, amely itt, mint ez a faoltvány⁵⁸ szép képében is látható volt, elsősorban az ízlésformák egymásra épüléseként, érintkezéseként, kommunikatív viszonyaként fogható fel. Az újítás közösségi inkorporációja ugyanakkor időbe telik. Ahogy az idézett részből kiviláglik, az *Új közízlés felé*

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ HORVÁTH János, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése = Uő., Irodalomtörténeti munkái IV.*, szerk. KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára, Osiris, Budapest, 2008, 739.

⁵⁸ A fa konzervatív jelképként való értelmezéséhez lásd: URI Dénes Mihály, *Elve(sze)tt szabadság. Konzervatív szellemiség és természetvédelem*, Kommentár, 2019/2, 72–78. Különösen: 72.

szerint az előbbi folyamatok körülbelül 75–105/150 év⁵⁹ alatt lehetnek képesek lezajlani, ami azt is jelenti, hogy Horváth még csak esélyt sem lát arra, hogy még az ő életében kiderüljön, a Nyugat vagy a Napkelet, a „modernekek” vagy a „konzervatívok” alkotásai, szemléleti pozíciói lesznek azok, amelyek az irodalomtörténet alakulásának tekintetében egyedül számító évszázados léptékben végül a „kollektív lelki forma” részeivé válnak. A cikk éppen ezért lesz, még ha kortörténeti diagnózist bontakoztat is ki, még hozzá történeti távlatba helyezve a kortárs irodalmi kultúra dominánsként azonosított történéseit, mindenekelőtt a jövő felé orientált. A Napkelet, mint ez már szóba kerül, csupán megcélozhatja az előbbieket: az *Új közízlés felé*, az újonnan megjelenő kollektív lelki forma irányába (felé) tartó mozgás, az új közízlés alapjainak megteremtésére való törekvés imperatívusza („a holnapot előre tudni nem lehet. De óhajtani, akarni, cselekedni: igenis lehet és kell.”)⁶⁰ a lapot egy olyan, egyelőre még lezáratlan történeti mozgás hatóerejévé avatja, amely, utánaszámolva, még a 21. század második évtizedének lezárultával sem tekinthető feltétlenül célját értnek (Horváth elgondolkodtató felvetése szerint tehát valójában még ma sem dőlt el [eldőlhet az ilyesmi egyáltalán?], melyik irodalmi ízlésforma – irodalom-, nyelv- és közösségszemléleti mód – válik a magyar irodalmi modernség habituális szinten elsajátított korszakképző attribútumává).

Legyen e folyóirat mintegy kijelölt irodalmi szerve egy újabb, egységes magyar közízlés létesülésének. [...] ápolja az öröklöttet, a történelmileg magyart s vele tápláltassa a beléje oltott, vagy oltandó újat. / Szervezzen közönséget, öntudatos tényezőjét az irodalmi életnek, mely ismeri ízlése történeti talapzatát s azon állva tiltja, fogadja el a korszerűt. Közönséget, melynek vannak ízlésbeli követelményei s mely irányítva kíván részt venni az irodalmi életben. Közönséget: nyílt szeműt, bátrát, megbízható: egyetlen lehetséges fenntartóját a magyar műveltség folytonosságának. [...] Így fogadja, így várja a bírálat is férfias nyíltsággal a magyar író s vár különösen egyet, egy ma még ismeretlent, de mindnyájunk javára bizonyosan eljövendőt, e megnyíló rovat küszöbén.⁶¹

⁵⁹ „Az emberöltő kifejezés kétségtelenül Arany János *Toldijával* vált ismertté [...]” DEZSŐ Kinga, „*Majd kilencz tíz emberöltő régiségben*”. *Az elbeszélés ideje Arany Toldijában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2016/5., 555.

⁶⁰ HORVÁTH, *Új közízlés felé*, 83.

⁶¹ *Uo.*, 84.

Egy lap, amely saját tevékenységét ebből a perspektívából értelmezi, jelenbeli működését szükségszerűen metaleptikus alapokra helyezi, aminek következtében megnyilatkozásait nem kijelentésként, hanem ígéretként teszi hozzáférhetővé. A Napkelet nem az, ami van, hanem az, ami lesz – a vállalkozás értelme nem önmagában, hanem annak a politikai, etikai és társadalmi összefüggésektől elkülönült irodalomtörténeti hatásaiban keresendő. Horváth nagyszabású érvmenete szerint a Napkelet diadalának vagy esetleges elbukásának – hatásgyakorlásának vagy e hatásgyakorlás elmaradásának – tulajdonképpeni tétje ugyanis éppen az, hogy a „Petőfi–Arany-korszak” irodalmi örökségének megszólítóereje tovább él vagy eltűnik. Ez azonban korántsem a múltba révedés pozíciója: a Napkelet ideális, ám ilyenként létrehozandó, „genetikus önismerettel”⁶² rendelkező olvasója, mint Horváth leszögezi, „nem esküszik vakon a multa, nem ijedezik az újtól; ami amabban lényeg, azt biztosítani, őrizni, ami ebben termékenyítő erő, azt beolvasztani tudja”.⁶³

Horváth programja az előbbiekből nézve rendkívül nagy erővel mutatja meg, miért félrevezető azt feltételezni, hogy a magyar irodalmi modernségben a Nyugat (és köre) mint az esztétikai autonómia megteremtője a „nemzeti klasszicizmussal” mint az irodalmi értéket a nemzeti ellenében háttérbe szorító gondolatalakzattal áll szemben.⁶⁴ A helyzet egyfelől azért nem ennyire egyszerű, mert a Nyugat, az induló Napkelet deklarált ellenfele, valójában maga sem mondott le a társadalom formálásának igényéről (Osvát és Hatvány 1912-es, végül elmaradt vívótermi párba végső soron emiatt a kérdés miatt – tiszta vs. társadalmi, vagyis

⁶² Horváthnál az ideális olvasó egyik legfontosabb ismérve a „genetikus önismeret”: „Az alap, amelyet kijelöltünk, egyedüli lehetséges alap. De csak akkor, ha van közönség, mely azt tudatos lelki valóságként képviseli. Ilyen-e a mi közönségünk? Ízlése megvan, de öntudatlanul, úgy amint az irodalmi életben való részvétele folytán benne is szükségkép kifejlett, vagy amint köztulajdonként a multból reá is átöröklődött. Fölvette, de nem tartja számon örökségét: nem eléggé tudatos közönsége az irodalomnak. Pedig azzá kell válnia. Oly nagy történelmi örökség, minő az irodalmi ízlés, gyarló kezekre van bízva, ha csak passzív vonzalom köt hozzá. Több kell ahhoz, származás szerinti, genetikus önismeretre kell szert tennie ízlésünknek, hogy magyar irodalmi műveltségnek mondhassa magát. Tudnunk kell, miben áll magyarsága, miből s hogyan jött létre. Ismernünk kell megörökítőit, a magyar klasszikusokat s ismernünk történelmi alapjait, azon elemeket, melyekből idők folyamán összetevődött: a főntebb futólag jelzett »rég magyar« ízlést s a »megújított magyart«. [...] A tudatosság teljes önállóságot biztosít a közönségnek s megóvja attól a szégyentől, hogy az irodalom körül zsidongó üzleti érdekeknek és burkolt célszavaknak pusztá játékszerévé alacsonyodjék. A történelmi ízlésre támaszkodó tudatos közönség bátran ítél, vagy kárhóztat s nem puhatoz ki előbb mások véleményét. Ítéletét maga a történelem irányítja, melyet ízlési tudat formájában lelki hajlammá edzett magába.” HORVÁTH, *Új közízlés felé*, 83–84.

⁶³ *Uo.*, 84.

⁶⁴ E vélekedés példájaként lásd: József SZILI, *The Uncompromising Standards of Nyugat (1908–1941) = History of Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. Volume III: The Making and Remaking of Literary Institutions*, szerk. Marcel CORNIS-POPE – John NEUBAUER, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 2007, 71. Lásd még: RÁKAI Orsolya, *Medrek és árterek: Horváth János és az irodalmi modernség = Könyv, kontextus, medialitás. Tanulmányok a 60 éves Széchenyi Ágnes tiszteletére*, Líceum, Eger, 2017, 219–228. Az előbbi gondolatkör kritikájához lásd: SMID Róbert, „A technikai előfeltételek változásához kötöttem az irodalmi alapjelenségek változását”. Thienemann Tivadar avat la lettre mediális diskurzusanalízise = *A magyar művészetelmélet hagyományai*, szerk. BALOGH Csaba – FALUSI Márton, MMA, Budapest, 2019, 67.

üzleti hasznot termelni képes irodalom – szerveztetett,⁶⁵ ráadásul a lap 1916-tól már nem csupán a sorok között, hanem nyíltan is politizált, amitől korábban vélhetőleg csak e jog megváltásának ára, a leteendő kaució összege tartotta vissza), másfelől pedig azért, mert Horváth programja (és munkássága általában) ennek fonákján sohasem mond le az irodalom tisztán esztétikai dimenziójának, vagy az *Új közlés felé* szavaival: a „pusztán ízlésformaként felfogott” irodalomnak a tételezéséről.

A Nyugat és a Napkelet – még csak nem is feltétlenül egyértelműnek tekinthető⁶⁶ – szembenállásának természetét illetően az elsődleges kérdést innen nézve nem az esztétikai és a nemzeti minőségeknek a korszak leírásait a progresszivitás és a konzervativizmus paradigmái körül kikristályosító oppozíciója jelenti (politikai csatározások, érdekellentétek története stb.), hanem az, hogy az elfoglalhatóként érzékelt pozíciók konstitúcióját miként alakítja a közösség viszonyában adekvátnak tételezett esztétikai forma, e problémakör összes implikációjával együtt. Az irodalomtörténeti kérdezés ahelyett tehát, hogy a nemzeti és az esztétikai értékek leegyszerűsítő konfliktusát állítaná előtérbe, a modernség tekintetében kulcsfontosságú történeti haladás, a politikai közösség és az irodalom, valamint az irodalmat közvetítő intézmények feltételezett mibenlétének és így előálló viszonyainak eltérő konfigurációira kell hogy irányuljon (az Uj Idők, a Figyelő, a Tett és a Napkelet programjainak itteni elemzése egyaránt erre tett kísérletet). Erre a perspektívaváltásra mindenekelőtt azért van szükség, mert így biztosítható annak elkerülése, hogy a Nyugatot, követve a domináns irodalomtörténet-írói hagyományt egyfajta beteljesüléstörténet narratívájába foglalva, a magyar irodalmi modernség kizárólagos – hiszen progresszivitása által az archaikusnak bélyegzett törekvések felett győzelmet arató – reprezentációjaként értelmezzük. A Nyugat csupán az irodalmi modernség egy történeti változatát testesíti meg (ezt a pozíciót láthattuk a Figyelő pozíciójának elemzésekor), amelynek az induló Napkelet egy, azzal minden tekintetben egyenrangú alternatíváját kínálja fel.

Bibliográfia

⁶⁵ „Osvát és köztem irodalmi contraversia volt. Az urak velem – Velem! – szemben jónak látták az »irodalmi függetlenséget« megvédeni.” HATVANY Lajos – Ady Endrének, Berlin, 1911. március = HATVANY Lajos *Levelei*, 83. Lásd ehhez: NAGY Sz. Péter, *Hatvany Lajos*, Balassi, Budapest, 1993, 35–37.

⁶⁶ A két lap közötti átjárásokat szemléletesen mutatja meg Maróthy Szilvia és Minkó Mihály hálózatelméleti alapokon nyugvó adatvizualizációs munkája: MARÓTHY Szilvia – MINKÓ Mihály, *Nyugat és Napkelet között: folyóiratok és írók hálózata*, <https://btk.mta.hu/ismerettar/ismeretterjesztes/1598-nyugat-es-napkelet-kozott-folyoiratok-es-irok-halozata>

A „MA” kiadóbizottsága, *Propaganda*, MA, 1916/1., 15–16.

A magyar nyelv szótára. 1. kötet, szerk. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, Athenaeum, Budapest, 1874.

A magyar nyelv szótára. 6. kötet, szerk. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, Athenaeum, Budapest, 1874.

Az Új Idők Illemkódexe. Ilse Meister könyvének felhasználásával és az Új Idők munkatársainak közreműködésével, szerk. A szerkesztői üzenetek rovatvezetője, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1930.

BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok I.*, összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta, BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1978.

BALOGH Gergő, *Afformatív. A performativitás kritikája Werner Hamacher munkásságában*, Alföld, 2019/6., 72–89.

Gergő BALOGH, *Afformative, Afformance, Afformativity. The Critique of Performativity in Werner Hamacher's works*, Litteraria Pragensia, Vol. 30. (60), 48–75.

Walter BENJAMIN, *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*, vál. RADNÓTI Sándor, Magyar Helikon, 1980.

Walter BENJAMIN, *Gesammelte Schriften. II/1.*, szerk. Rolf TIEDEMANN – Hermann SCHWEPPEHÄUSER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991.

BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Paul DE MAN, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006².

DERÉKY Pál, *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében*, Argumentum, Budapest, 1992.

DEZSŐ Kinga, „*Majd kilencz tiz emberöltő régiségben*”. *Az elbeszélés ideje Arany Toldijában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2016/5., 555–566.

Roberto ESPOSITO, *Immunitas: az élet védelme és tagadása. Bevezetés*, ford. HORVÁTH Csaba, Apertúra, 2020/ősz, <https://www.apertura.hu/2020/osz/esposito-immunitas-az-elet-vedelme-es-tagadasa-bevezetes/>

HATVANY Lajos *Levelei*, vál. és szöveggondozta HATVANY Lajosné – ROZSICS István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

HERCZEG Ferenc, Az olvasóhoz, Uj Idők, 1894/1. (december 16.), 1.

HEVESI József – KARCSAG Vilmos, *Tisztelt olvasóinkhoz!*, Magyar Génusz, 1892/2., o. n.

HORVÁTH János, *Új közlés felé*, Napkelet, 1923/1., 81–84.

HORVÁTH János, *Irodalomtörténeti munkái IV.*, szerk. KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára, Osiris, Budapest, 2008.

JÓZSEF Attila *Összes tanulmánya és cikke. 1930–1937. II.*, szerk. TVERDOTA György – VERES András, s. a. r. SÁRKÖZI Éva, József Attila Társaság – L’Harmattan, Budapest, 2018.

JUHÁSZ Ferencné, *Az irodalomszemlélet változásáról a századfordulón. A Hét 1890–1905*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1969/5, 566–577.

KASSÁK Lajos, *Programm*, A Tett, 10. szám (1916. március 20.), 153–155.

KASSÁK Lajos, *Csavargók, alkotók. Válogatott irodalmi tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1975.

KISS József, *Krónika II. Egy lapról, egy évfordulóról és egy szerkesztőről*, A Hét, 1899. december 24., 845–846.

KLEBELSBERG Kuno, *Gróf Klebelsberg Kuno levele a Napkelet szerkesztőjéhez*, Napkelet, 1928/3., 213–214.

Gróf KLEBELSBERG Kuno *Válogatott beszédei és írásai. 1917–1932*, Európa, Budapest, 1990.

KOLLARITS Krisztina, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”. *Tanulmányok a napkeletről*, Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2014.

KONKOLY Dániel, A performativitás természete. Hang-szerek, esztétikai tapasztalat és hagyomány Kassák Lajos *Számozott költeményeiben = Verskultúrák. A líraelmélet perspektívái*, szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – LÉNÁRT Tamás, Ráció, Budapest, 2017, 452–476.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – naplók*, s. a. r. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 1996.

LENGYEL András, *Képzlet, írás, hatalom*, Quintus, Szeged, 2010.

MARGÓCSY István, *A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban*, 2000, 2016/1., 79–88.

MARÓTHY Szilvia – MINKÓ Mihály, *Nyugat és Napkelet között: folyóiratok és írók hálózata*, <https://btk.mta.hu/ismerettar/ismeretterjesztes/1598-nyugat-es-napkelet-kozott-folyoiratok-es-irok-halozata>

MÉSZÁROS Márton, *Reformáció, közvetítés, nyilvánosság*, FISZ – Ráció, Budapest, 2014.

MOHÁCSI Balázs, „*lettem a dac, mi az égre dörömböl*”. *Észrevételek Kassák Lajos korai költészetéről*, Tiszatáj, 2017/12., 6–18.

NAGY Sz. Péter, *Hatvany Lajos*, Balassi, Budapest, 1993.

„nem csak a magam terhét hordom...”. *Tormay Cécile és a Napkelet*, Orpheusz, Budapest, 2013.

Friedrich NIETZSCHE, *A történelem hasznáról és káráról*, ford. TATÁR György, Akadémiai, Budapest, 1989.

IGNOTUS, *Kelet népe*, Nyugat, 1908/1., 3.

Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye, vál., a folyóirat-ismertetéseket és a jegyzeteket készítette KÓKAY György – OLTVÁNYI Ambrus – VARGHA Kálmán, Gondolat, Budapest, 1977.

PÓK Lajos, *A Nyugat előzményei. Négy folyóirat*, Irodalomtörténet, 1957/3., 285–303.

RÁKAI Orsolya, *A Napkelet és az irodalmi modernség*, Jelenkor, 2013/2., 170–175.

RÁKAI Orsolya, *Medrek és árterek: Horváth János és az irodalmi modernség = Könyv, kontextus, medialitás. Tanulmányok a 60 éves Széchenyi Ágnes tiszteletére*, Líceum, Eger, 2017, 219–228.

RÓNAY György, *Kassák Lajos. Alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1971.

SCHÖPFLIN Aladár, *Búcsú a Napkelet-től*, Nyugat, 1940/10.,
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21068.htm>

SMID Róbert, „A technikai előfeltételek változásához kötöttem az irodalmi alapjelenségek változását”. Thienemann Tivadar avant la lettre mediális diskurzusanalízise = *A magyar művészetelmélet hagyományai*, szerk. BALOGH Csaba – FALUSI Márton, MMA, Budapest, 2019, 67–77.

SZABÓ Dezső, *Keresztelőre*, A Tett, 1915. november 1., 1–2.

SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Budapest, 2005.

Széchenyi Ágnes, „Konzervatív kritika, fejlődő irodalom”. *Schöpflin Aladár és Horváth János kapcsolata*, Alföld, 2012/7., 74–85.

József SZILI, *The Uncompromising Standards of Nyugat (1908–1941) = History of Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. Volume III: The Making and Remaking of Literary Institutions*, szerk. Marcel CORNIS-POPE – John NEUBAUER, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 2007, 70–79.

[SZ. N.], [Cím nélkül], *A Toll*, 1929/1., 23.

[SZ. N.], [Cím nélkül], *A Toll*, 1929/4., 23.

THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Danubia, Pécs, 1931.

TORMAY Cécile, *Séta a Szentmihályi parkban*, Napkelet, 1923/1., 1–5.

Tormay Cécile-émlékkonferencia, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2013.

TÓTH-BARBALICS Veronika, *A Napkelet megalapítása*, Magyar Könyvszemle, 2004/3., 238–256.

TÓTH-BARBALICS Veronika, *Konzervatív folyóirat a középosztálynak. A Napkelet történetének vázlata*, Kommentár, 2010/1., 40–52.

Uri Dénes Mihály, *Elve(sze)tt szabadság. Konzervatív szellemiség és természetvédelem*, Kommentár, 2019/2., 72–78.

ZICHY Rafaelné – HEKLER Antal, *A Napkelet olvasóihoz*, Napkelet, 1938/5., 289–291.